

UDVARHELYMEGYE FÖLDRAJZA.

Bevezetésül az elemi népiskola I. és II. osztályainak
földrajzi tananyagával, gyakorlatilag földolgozva.

Az udvarhelymegyei általános tanítótestület által 100 forinttal
jutalmazott pályamű.

IRTA

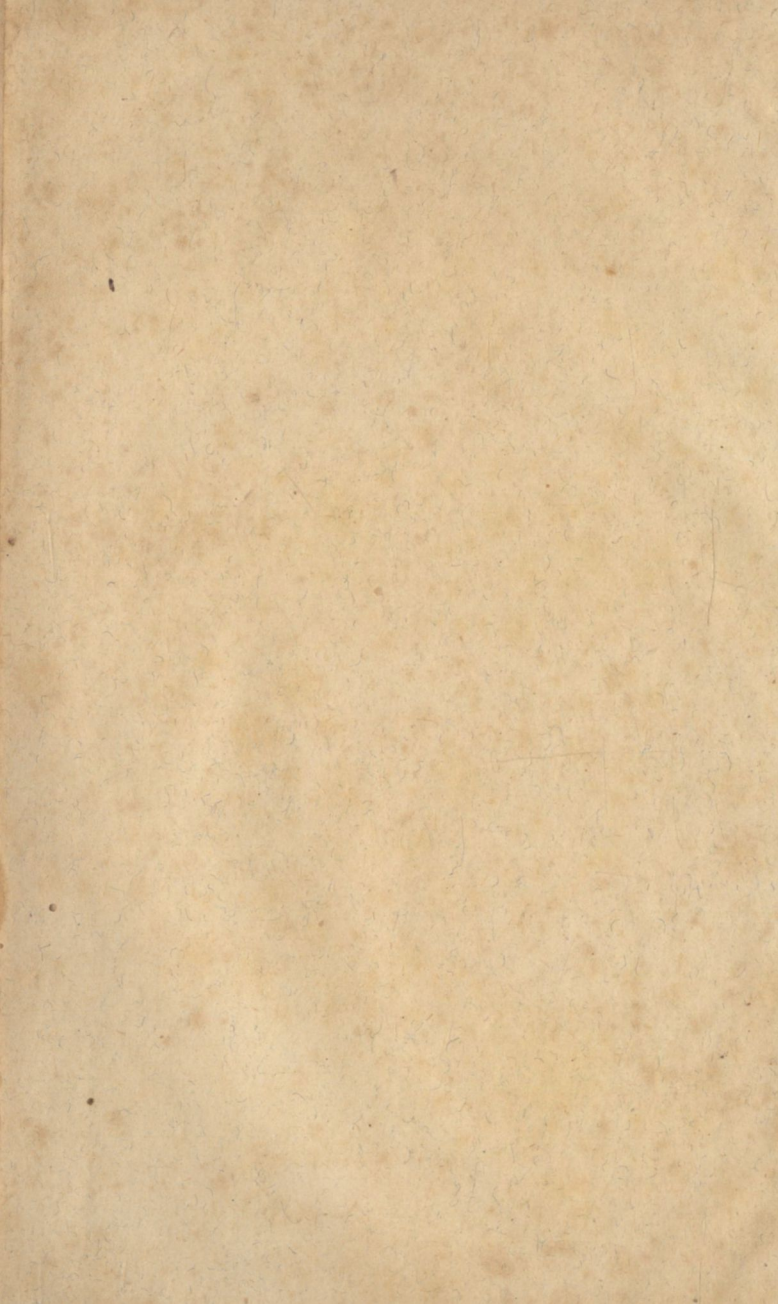
VERES SÁNDOR,

előbb áll t.-képezdei gyakorló-tanító.

Az udvarhelymegyei tanítótestület tulajdona.

KIADJA A TULAJDONOS TANÍTÓTESTÜLET.

UDVARHELYMEGYE

FÖLDRAJZA.

Bevezetésül az elemi népiskola I. és II. osztályának földrajzi tananyagával, gyakorlatilag földolgozva.

Az udvarhelymegyei általános tanító-testület által 100 forinttal jutalmazott pályámű.

IRTA

VERES SÁNDOR,

előbb áll. t.-képezdei gyakorló-tanító.

SZÉKELY-UDVARHELYTT,
BECSEK DÁNIEL KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.

1882.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY
540 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY
540 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO LIBRARY
540 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

ELSŐ RÉSZ.

Az elemi népiskolai I. és II. osztályának földrajzi tananyaga.

I. osztály.

1. §. Tájékozás a tanteremben.

Az újabbkori paedagogia — egészen helyesen — azt követeli, hogy a földrajzi tanítás a közvetlen szemléletre legyen alapítva. E szerint ezen tantárgyat az u. n. lakhelyismertetésnek kell megelőznie, melynek igazi helye az elemi népiskola első és második osztályában van, hol azt a beszéd- és értelemgyakorlással igen czélszerűen lehet kapcsolatba hozni.

A gyermekek az I. osztályban már tanév elején megismerik a tanteremben a különböző irányokat, pld. jobbrul, balrul, elül, hátul sat. s ennyi a szobában való tájékoztatásra a tanítás ezen foka elegendő is.

Ezek szerint az első osztályban a beszéd- és értelem gyakorlása által ilyen módon egyengetheti a tanító egyszersmind a későbbi földrajzi tanításnak is utját.

T. „Gyermekek! Nézzetek fel! Nézzetek le! Nézzetek előre! Nézzetek hátra! Nézzetek jobbra! Nézzetek balra! Nézzetek rám! Most nézzetek még egyszer jobbra s nevezétek meg azon tárgyakat, melyek az iskolában töledek jobbra esnek!”

Ilyen módon megneveztetni a tanító azon tárgyakat is, melyek balra, előttük és mögöttük vannak a tanteremben. Azután az iskola négy falát szemlélteti az ismert irányok szerint.

Később a falitáblát levéve s vízszintesen, felső szélével északnak fordítva a gyermekek elé helyezi s így folytatja:

„Nézzétek meg, melyik fal felé esik a táblának ezen széle? (A jobbfelöli fal felé).*) Most húzok ide egy fekvő vonalat, ez jelentse a jobb falat. Nézzétek a hátsó falat, mutassátok a táblának arra eső szélét. Ezt így berajzoljuk egy álló vonallal ide. Nézzétek a balfelöli falat. Azt is egy fekvő vonallal ide alul rajzoljuk. Most mutassátok, melyik falat nem rajzoltuk még be? (Az első falat.) Melyik széle van a táblának arra felé? (Mutatás.) Tehát az első falat is berajzoljuk egy álló vonallal, így! Most jól nézzétek meg, melyik vonal melyik falat jelenti, mert a táblát helyére kell akasztanom, hogy mindenki lássa!”

Mikor a gyermekek biztosan tudják, melyik vonal melyik falat ábrázolja, t. vissza akasztja a táblát helyére s így is begyakorolja, mely alkalommal a gyermekek megértik, hogy a felső vonal a jobbfelöli (Természetben északi), az alsó vonal a balfelöli (Természetben déli), az álló vonalak pedig az elsőnek és hátsónak nevezett (keleti és nyugoti) falakat ábrázolják. Erre a tanterem égtájak szerint való lerajzolásánál lesz szüksége a tanítónak.

Azután megmutatja a négy fal által alkotott szögleteket, s azokat a rajzban fölkerestetvén, most a rajzra, majd a szoba falaira s szögleteire mutatás által jól begyakorolja, hogy egyik vagy másik szöglet melyik két fal közt fekszik s ezen szögleteket a rajzban is fölkeresteti. Ennek a mellék égtájak meghatározásánál veszi majd hasznát a tanító.

Azután ezen ismert tájékozási irányok szerint szemlélteti a tanító az iskolában levő tárgyakat: ajtót, ablakot, fogast, szekrényt, fütőt, térképet, órát oly formán, hogy lehetőleg minden fal és szöglet belevonassék a tanításba. Mindezeket ilyen kérdések közt: hol van?

*) A kiindulás a kereszturi t.-képezde gyakorló-iskolájából történik. Más iskolánál mások a helyi viszonyok is.

hová rajzoljuk hát? szemléltetés közben a rajzon is előállítja valami jellel. Azután összehasonlítottatja a rajzot a tárgyak valódi elhelyezésével, s folytonos mutogatás és kérdeztetés által megjelölteti a rajzon oly jelenlevő tárgyakkal is, *pld. padsoroknak, asztalnak helyét, melyek a rajzba fölvéve nincsenek.

Ha a kicsinyek valamiben fennakadnának, a II. osztályosok, kik az ilyen szemléltetéseknel az előbbiekkel mindig együtt tanítandók, legyenek segítségül. Kellő begyakorlás után a rajzot le kell törölni a tábláról, s csendes foglalkozás óráin rajzolgassák a gyermekek emlékezetből palatábláikra. Önként értetik, hogy az ilyen munkák kijavítása közösen, s téves felfogás esetében újabb szemléltetés és összehasonlítás által történik.

Az ilyen rajzolási munkák birálatánál ne feledje a tanító, hogy első osztályosokkal van dolga, s hogy nem rajzolni tanít, hanem csak tájékoztat; tehát jó néven kell venni a kevésbé sikerült rajzot is, ha a dolog egyébaránt helyesen van felfogva. Valami szabatos munkát ezen a fokon várni nem is lehet, hisz ezek a palaveszszót tartani is alig képesek; de hogy ez nekik mégis legkedveltebb csendes foglalkozásuk lesz, azt tapasztalhatta a kicsinyekkel foglalkozó tanító, azoknak különös rajzolgatási, firkálási hajlamából. Ha van tehát valami, mi által ezen hajlamot jófelé irányozhatja, az kétszeres nyereség osztatlan iskolában.

Hány félórás leczkében dolgozhatja fel a tanító a tantéremben való tájékozást, azt előre meghatározni nem lehet; az többféle helyi körülménytől függhet, mert ez egyszersmind beszédgyakorlás is levén, az ilyen tanítás sok előlmondás és utánmondatással jár.

2. §. *Tájékozás a szabadban.*

Ha a szobában való tájékozással készen van a tanító, egy következő alkalommal kivezeti a nevezett két osztályt az iskola udvarára, menetközben figyelmeztetvén, hogy jól jegyezze meg mindenki, milyen irányban halad s merre kell térni, hogy az udvarra

jusson. Azután kérdezés és emlékeztetések mellett megvizsgáltatja s megnevezteti a tanszoba falait — a menyire hozzáférhető — kívülről is és elkérdezi, melyik falon miféle tárgy van a tanteremben. Fennakadás esetében beküldi az illetőt, nezze meg maga. Megvizsgáltatja s megnevezteti az udvaron levő tárgyakat. Az utczára kivezetvén megfigyelteti, mely kéz felé kell onnan térni, hogy az iskola udvarára vagy a tanterembe jussunk. A bemenetelt tekintve megnevezteti az iskola-telek szomszédait jobb- és balfelől, előtte, mögötte. Ha a II. osztályosok számismeretét meg nem haladja, lépéssel vagy méterrel felméri velök az iskolaudvar hosszát és szélességét. Megnézeti a netalán közelben fekvő gyümölcsös vagy konyhakerteket s kérdezősködik azok hasznáról. Szemlélteti felettök az eget:

derült-e vagy boros? Milyen a derült ég színe? Milyen színűek a felhők? Mutassátok a napot! Mindig azon helyen lehet-e látni? Éjjel lehet-e a napot látni? Éjjel miket látunk a derült égen? Tudjátok-e, honnan van az, hogy nappal melegebb van, mint éjjel? Melegitenek-e a hold és csillagok? Nappal látjuk-e a csillagokat?

A szabadban való szemléltetés már természeténél fogva sem történhetik oly szigorú iskolai renddel, mint a tanteremben. De a vidorabb és kedélyesebb mód mellett semmi olyast ne engedjen meg a tanító sem magának, sem tanítványainak, mi által a féktelenségre hajlóbbak csekélységnek tekinthessék az egész eljárást s a sok fegyelmi ügy miatt azon félórára számított eredmény meghiúsuljon.

A gyermekek rendbentartására legbiztosabb mód az, ha a tanító minden ilyen szemléltetési lecke előtt tisztában van magával azon célra nézve, melyet akkori tanításával elérni akar, s a mutogatás és kérdegetés közben fenntartott élénkségével a gyermekek érdeklődését felébreszteni, figyelmöket lekötöni s a szétröpkedéstől megóvni képes lesz. Ez pedig népes osztályoknál nem épen oly könnyű dolog, milyennek egyelőre lát-

szik. Ugyanazért egyszer mindenkorra elengedhetlen szabály a tanítóra nézve az, hogy tárgyára derekason előkészüljön, s a fegyelmet nem katonás szigor, hanem élénk ügyes vezetés által igyekezzék fenntartani. Kis gyermekeket nem lehet hosszason egy tárgynál foglalkoztatni, ezért midőn a tanító annak szükségét látja, egy dal vagy egy pár kargyakorlat a tornászatnak előtők már ismert elemeiből visszaadja a gyermekek lelki vidámságát s folyhat a munka tovább. Az ilyen kedélyderítő intermezzóknak később is veheti hasznát a tanító, midőn a nagyobbakkal szabadban való szemléltetés végett kirándulásokat rendez a helység határának különböző pontjaira. Egy pár gyermek dal tehát mindig legyen készletben. Szeret tenni ilyenre nem lesz nehéz a Sándor Domokos és Horváth Gyula által egybeállított gyermek-dalgyűjteményből, *) melyben sok kedves magyar népdal, szövegben és dallamban a gyermeki lélekhez alkalmazva s zengzetesen két hangra írva, eléggé nem ajánlható kincses bányául szolgálhat az elemi iskola tanítójának.

Mint hogy az öszpontosító tanmód szerént a tanításnak később a földrajzi ismeret mindenik ágára (mathematicai, physikai, topographiai, political) ki kell terjeszkedni, ezért szükséges, hogy a gyermekek már a lakhelyismertetésnél közvetlen szemlélet által szerezzék meg azon előfogalmakat, melyek az összes földrajzi tanításnál alapul fognak szolgálni. Kell tehát szemlélniök térföldet, dombot, hegyet, forrást, patakot, tavat, erdőt s mindazon terményekből valamit, melyek a lakhely talaján föltalálhatók; kell szemlélniök esőt, havat, jeget, szivárványt, szelet, napkeltét, alkonyt, csillagos eget, szóval mindazon tüneményeket, melyek földünknek világegyetemhez tartozó természetéből erednek s a lakhelyen vagy annak egén szemléltethetők. Ezt azonban nem kell összetéveszteni a tulajdonképi mathematicai földrajztanításával, melynek itt nincs helye. Igen

*) Gyakorló-könyv a népiskolai énektanításhoz. Weber J. R. berni zeneigazgató rendszere nyomán. Egybeállították Sándor Domokos és Horváth Gyula képezdei tanárok. Ára a három füzetnek 1 firt 5 kr. (Megbecsülhetlen egy gyermekiskolában).

természetes, hogy az ilyen szemléltetés nem történhet előre kitűzött időben, mert tárgyai véletlenül az év és nap különböző részeiben fordulnak elő. Azért a tanítónak mindig figyelemmel kell lenni, s ha év folytán tanításközben szívárvány, eső, havazás áll elő, a pillanatot azonnal fölhasználni. Ugyesztintén a levegőnek nyárban melegebb, télben hidegebb voltára, hosszabb vagy rövidebb nappalokra, a hold fényváltóságaira, évszakokra mindig alkalmilag kell a gyermekek figyelmét a megszemlélésre irányozni.

A szemléltetésnek ezen fokán épen nincs szükség arra, hogy a gyermekek tapasztalataikat szabatosan előadni begyakoroltassanak, vagy kikerekített meghatározásokat tegyenek. Itt csak anyag, egyes képek gyűjtése a cél, melyekre a későbbi tanításnál minden időben hivatkozni lehessen. Elveszitené tehát a reáfordított időt az oly tanító, ki sok utánmondattás által bemagoltatná az I. vagy II. osztályos gyermekekkel pld. az ilyet: „az éjszaka és nappal ugy áll elő, hogy földünk minden 24 órában megfordul saját tengelye körül s így a nap felé fordult részén nappal, a naptól elfordult oldalán éjszaka van.“ Pedig az ilyen eljárás még napjainkban sem példátlan dolog.

Ezen a fokon elegendő, ha a gyermek a szemléltetett tárgyról, megfelelő kérdés után valami találót tud mondani, pld. nappal világosság van, éjjel sötét van, nappal az emberek munkára járnak, a napot délben magasabban látjuk mint reggel, este csillagokat látunk az égen sat.

A fennebbiek mintegy mutatványul akartak szolgálni az elemi népiskola tanítójának arra, mennyiben egyengetheti a későbbi földrajzi tanítás útját már az I. osztályban a beszéd- és értelem gyakorlásával kapcsolatosan, melyre a tantervben heti két óra van szánva, melyből az őszi és tavaszi hónapokban heti fél órát mindig a földrajzra lehet irányozni.

Gondolkozó tanító saját viszonyai szerint fogja feldolgozni, kibővíteni, beosztani a fennebb körvonalozott anyagot iskolájában, mert az első osztályt illetőleg határozott mértéket megállapítani nem lehet.

II-ik osztály.

3. §. Szemléltetés és tájékozás égtájak szerint. Látkör, láthatár, égtájak.

A második osztályban már meglehet értetni a gyermekekkel, hogy a tájékozásnak eddig ismert módja a távolabb eső tárgyakra és helyekre meghatározására nem elégséges, mert ezen irányok testünk állásától függenek s e szerint változhatnak is. Kell tehát olyan állandó pontokat keresnünk, melyek szerint magunkat mindenütt és mindenkor biztosan tájékozhatjuk. Itt már a szabadban való szemléltetés végett gyakrabban kell kirándulásokat tenni előbb a helységnek rendre mindenik utcájába, azután a határterület különböző pontjaira. Ezen a fokon segítségül veheti tanító a III. osztályosokat is, az I. osztálybelieket pedig ilyenkor haza bocsátja, kik fejletlenségök miatt az eljárásnak úgy is csak tétlen szemlélői lennének, másfelől meg a nagyobb tömeggel a fegyelmet is nehezebb volna fenntartani.

A beszéd- és értelem-gyakorlására általában használt Nagy László-féle jeles vezérkönyvnek 5-ik szakasza becses utasításokat nyújt ezen osztály földrajzi tananyagának gyakorlati feldolgozására. Ha ezekhez a Diefenbach, Finger és Stöszner német írók helyes tanítási elvekre alapított műveinek s nevezetesen a Dittes-Gyertyánffy-féle megbecsülhetlen módszertannak ide vonatkozó utasításait is hozzá vesszük, látni fogjuk, hogy a kiindulásnak itt is a tanteremből kell történni s a tanítást mindig rajzzal kíséni.

Azonban ha az égtájak ismertetését a tanteremben kezdjük, rövid időn tapasztalni fogjuk, mikép a gyermekek a szoba falaihoz és szögleteihez anynyira ragaszkodnak, hogy a természetből vett irányokra nem is gondolnak. Ezért a tanító kedvező őszi napokon igyekezzék a kirándulásokon téli feldolgozásra elegendő anyagot gyűjteni, mely idő az által is alkalmas az első kiindulásra, mivel a nap-éj egyenlőség körül esvén, a kelet pontosan meghatározható.

Tehát egy szép őszi reggelen, úgy napkeltekor kivezeti a II. és III. osztályt a közelben fekvő valamelyik emelkedettebb pontra (Keresztúron a Jézuskiáltó-bércz, vagy a Zata a Csereszőlő felett) Ott a gyermekeket úgy állítja félkörbe, hogy rajtok végig tekintessen, s így folytatja:

„Nézzetek az égre s mondjátok meg, hol látszik legmagasabbnak? (Épen fejünk felett.) Most nézzétek körül az eget, veszitek-e észre, hogy körben mindenütt úgy látszik, mintha az ég alantabb volna, mintha a földet érintené, s szemünk annál tovább nem láthat. Ezt a kiterjedést látkörnek s a szélét kereken láthatárnak nevezzük. Nézzétek az Omlást, a Szarkaaszószőlőt, a csekefalvi cseretetőt, úgy-e mindenütt úgy látszik, mintha az ég ott csak a föld közelében volna. De a ki ott járt láthatta, s ki ezután megy oda nézze meg, hogy az ég ott is épen fejünk felett fog legmagasabbnak látszani.

Most mutassatok a nap felé! Ki ismeri azon hegyet, mely fölött a nap látszik? (T. megnevezi.) Minthogy a nap az égnek mindig azon tájékán szokott felkelni, azon tájékot keleti égtájnak, röviden keletnek nevezzük. László, indulj tőlünk kelet felé, lépj tizet s állj meg ott! Gyermekek, merre van L. most tőlünk? A t. valami jegyet, pld. egy vesszőre tűzött papírszeletet tétet L. helyére. T. „Tőlünk arra van kelet. Ki látja Betfalvát? Ki mondja meg, merre van Betfalva Keresztúrtól? (Keletre.) Ki látja a képezde épületét? Ki tudja megmondani, ki lakik a képezdétől keletre? (Többen jelentkeznek) L. „Nagy Mózes,“ K. „a Kicsi Molnárné.“ (Többen.) „Azok egy udvaron laknak.“ „T. úgy van, a molnárné N. M. házában lakik s

neki lakbért fizet azért. Mutassátok, hol van a népbank? Látjátok-e a képezdei növendékek közös lakását? Mely irányban a képezdétől és a N. M. házától? Nevezzétek meg, milyen irányban nyulik a képezdétől az egész piaczsor, vasasbolt, posta, N-ék háza? Melyik részét képezi Kereszturnak Timafalva? (Timafalva a k. részét képezi K.-nak.)“

A fennebbiekre adótt helyes feleletek után a t. ily módon folytatja:

„Ki látta, mely irányban nyugszik le a nap? Mutassatok arra felé, merre a nap lenyugszik! (Körülbelől a boldogasszonyfalvi szőlők teteje. T. megnevezi.) Arra van nyugat.“

Épen a leirathoz hasonló eljárással határoztatja meg a t. a nyugati égtájat, szorosán ügyelvén itt is arra, hogy a gyermekek lakhelységöktől nyugatra a közelebbi falut (Boldogasszonyfalva) maguknak megjegyezzék s az iskolától nyugatra eső telkeket s utczasort jól megnézve meghatározzák. Azután így folytatja: „Ki vette észre, hol látjuk a napot délben? (Mutatás.) A mely irányban a napot délben az égen látjuk, azt az égtájat déli égtájnak, röviden délnék nevezük. (Begyakorlás az ismert módon.) Helység erre nem lévén, irányjelelőnek fölvehető a gyermekek előtt is ismeretes sóskút völgye. Azután a gyermekeket arczczal a déli tájjal átellenes irányban állítja fel s kérdezi: melyik kezök felé van kelet, nyugat? Melyik égtáj esik hátuk mögé? Végre megmondja, hogy a mely égtáj felé most állanak, azt északnak nevezik. A begyakorlás az ismert módon történik. Állandó irányjelelőnek itt felvehető Csekefalva.

A négy fő égtáj kellő begyakorlása után nem lesz nehéz a mellék-égtájak megmagyarázása is. Az eljárás következő lehet: a t. mindnégy tájjelelő veszőhöz egy-egy gyermeket állít s elkérdezi az egésztől még egyszer, ki, melyik égtáj felé van a csoporttól. Ekkor egy ezen célra kivitt palatáblára — azt a négy égtáj szerint fektetvén — húz egy álló és egy ezt derékszög

alatt metsző fekvő vonalat. Ezeknek megfelelő végeire a tájbetüket följegyzí s elkérdezi: melyik pontnál melyik gyermek áll a rajz szerint? Azután a csoportból minden két gyermek közé kiküld egyet-egyet, s az északi és keleti irányban állókra mutatva megmagyarázza, hogy mivel *A* északra, *C* keletre áll a csoporttól, *B* pedig a kettő között közepen, az ő irányát a másik kettőéről nevezzük el északkeleti iránynak. Ezt a palatáblán is — előbb a csoport álláspontját a közepen egy *Cs* betűvel megjelölván - egy jobbra dülő vonallal berajzolja s végére a megfelelő ÉK. tájbetüt felírja. Ezen eljárással ismerteti meg a többi melléktájakat is. A kiállított 8 gyermek minden szót hallhat a 10 lépés távolságban, a rajzot pedig utólagosan is könnyen megértik.

Ezután felkeresteti t. Keresztúrtól a melléktájak felé eső természetes iránypontokat is, milyenek lehetnek ékeletre Rugonfalva, dkeletre Omlás, dnyugotra Fiafalva, ényugotra Hoszszuaszó nevű határrész.

Ezen lecke így leírva kissé hoszszadalmasnak látszik, de mivel a gyermekek részéről a meghatározások szóval való teljes begyakorlásának az iskolában van helye, az egész tanítás egy. óránál többet alig vesz igénybe. Ha még a ki- és visszamenetelre is fél-fél órát számítunk, az egész eljárás két órába kerül, de az jól volt felhasználva.

Haza menvén, t. nem bocsátja szét a gyermekeket azonnal, hanem az iskola udvarán röviden ismételteti a tájékozást, mielőtt a szemlélet képei lelkökben elmosódnának.

4. §. *A fennebbiek feldolgozása a tanteremben.*

A tanító kiszólit egy ügyesebb gyermeket a tanterem közepére, s a szemléletekre emlékeztetve, megjelölteti az égtájakat. Azután az egész osztálylyal (ügyelvén, hogy mindenki saját helyéről jól fogja fel az égtájakat) elmutattatja elébb csak a négy fő égtájt s megjelölteti, melyik az északi, keleti, déli és nyugati fal vagy szöglet. Melyikkel melyik van átellenben. Azután a terem különböző pontjaira állit fel 2—3 gyermeket

s azok helyzeti viszonyát égtájak szerint határozatja meg a többiekkel. A padokban ülőktől elkérdezi, kik a szomszédaik égtájak szerint jelölve. Végre a falakon s tanteremben lévő tárgyakra tér át s azokra nézve tájékoztatja a gyermekeket, míg mindent kellő biztossággal meg nem tudnak határozni.

Ezek után leveszi t. a falitáblát s tetejével északnak fordítva vízszintesen a gyermekek elé fekteti. Aztán épen mint az I. osztályban — csak hogy itt már égtájak szerint — lerajzolja a tanterem belsejét. A kivétel ez:

„Gyermekek, melyik égtáj felé esik a táblának ezen széle?“ (a felsőre mutatva) Gy. „Északra.“ T. „Ezt a részét a táblának megjelöljük egy É betűvel, ez jelentse északot.“

További szemléltetés és kérdezés közben felrakja tanító a többi tájbetűket is a tábla megfelelő széleinek közepére. Azután helyre akasztja a táblát s megmagyarázza, hogy ha most a táblára a terem belsejét, vagy az iskola udvarát, vagy ha még annál nagyobb területet is kicsinyben lerajzolni akarunk — hogy ne keljen a táblát mindig leakasztani — mi a teremben kiindulási pontunktól északra esik, azt mindig felül, mi keletre esik, azt jobbrul, a nyugatit balrul, a délit alul rajzoljuk. Térképeinket is így kell érteni: azokon is az északi rész felül, a déli alul, a keleti jobbrul sat. van rajzolva. Ezután begyakorolja a tájbetűk letörlésével is az irányokat a táblán, t. i. hogy melyik égtáj a tábla mely részére esik, ha azzal szemben állunk.

Együttal át lehet menni a melléktájak magyarázatára is ebben a leczkében. Erre nézve az eljárás ilyen lehet:

T. „Béla, jöjj a táblához! József, te állj a tanterem közepére s mutasd el az égtájakat! Gyermekek, nézzétek meg, merre van Józseftől az ajtó? Ki emlékszik még, újkép határoztuk volt meg a hegyen azon irányt, mely tőlünk sem északra, sem keletre, hanem a kettő között esik? (többen: észak-

kelet.) Vizsgáljátok meg, olyan irányban esik-e az ajtó Józseftől?”

Igy határozatja meg. t. a többi melléktájakot is, jól ügyelvén arra, hogy a gyermekek a terem bármely részéből helyesen tájékozzák magukat.

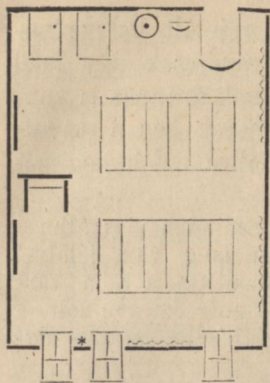
Azután a rajzra tér át:

„Béla, rajzolj egy kis kört a tábla közepére, az lesz a kiindulási pontunk. Most rakd fel a tájbetüket É. K. D. Ny.! Húzz most egyenes vonalokat a kiindulási pontból mindenik irányban! Tégy É. és K. közé egy pontot s a kiindulási pontból húzz egy jobbra dülő vonalat a pontra. Ez jelölje rajzunkban az északkeleti irányt. Most ird fel a tájbetüket.“ (ÉK.)

Ilyen módon rajzoltatja a többi melléktájakat is, megfelelő vonalokkal, mindig a központból indulva ki.

T. „Láthatjátok ezekből, hogy mi a valóságban kiindulási pontunktól é. keletre esik, a rajzban jobbra fel, — a mi é. nyugatra, azt balra fel, — a mi d. nyugatra van, azt balra le, — és a mi d. keletre van, azt jobbra lefelé rajzoljuk.“

Kellő begyakorlás után letöröltetik. Ezután a tanterem négy falát a már ismert módon, de a tájbetük felírása nélkül, rajzoltatja a táblára s öszszehasonlítás, kérdés közben megjelöltet egy és más tárgyat a rajzon, mi a tanterem megfelelő részében van elhelyezve. Igy ajtót, ablakokat, órát, szekrényt, kályhát, fogast, padsorokat (Szemléltetés és kérdés: melyik az északi, déli padsor? Ezen padnak melyik vége ez, égtáj szerént? Hányadik padban, mely helyen ül N.? Tégy a rajzban egy pontot oda, hol K. ül! sat.) szögletekben, falak közelében levő egyes tárgyakat szemléltetvén, veszzővel a táblán helyét a gyermekekkel megjelölteti s berajzoltatja a megfelelő helyre, míg a négyszögben

ilyen forma rajz áll elő: (Lásd oldalt!) Kellő begyakorlás után le kell a rajzot törölni, különben a gyermekek minden belső munkásság nélkül másolnák azt le, míg a letörlés által természetben való szemlélésre, gondolkodásra lesznek utalva.

Igen természetes, hogy a tanterem belsejének ily módon való rajzoltatása folytonos kérdészetés és összehasonlítások, bírálatok mellett történik, mely alkalommal egy-két gyermek a

táblánál van, egyik krétával, másik mutató-vevesszővel kezében. A többiek oda figyelnek, palatáblát elővenniök nem szabad.

Felmérés szerénti becsztásokról ezen a fokon nem lehet szó, azonban a távolsági viszonyok megfigyelésére mulhatlanul fel kell hívni a gyermekeket, mire nézve mutatványul szolgálhat a következő eljárás:

T. „Gyermekek! ezen iskolának melyik falában van az ajtó? László! mutasd a vevesszővel, hová rajzoljuk hát? Igen, de nézzétek meg, az északi falnak melyik vége felé van az ajtó, mert látjuk, hogy nem a közepén van? Ugy van, a keleti vége felé. (L. mutatja, N. berajzolja.) Most nézzétek meg mi van még az északi falnál? (Gy. fűtő, moszdókészülék, két szekrény.) Kálmán, az említették közül melyik tárgy van nyugatra az ajtóhoz közelebb? Melyiket rajzoljuk hát az ajtótól balra? (A moszdókészüléket, tovább balra a fűtőt, azután a két szekrényt.) Hasonlitsátok össze, jó helyre rajzoltunk-e mindent? (Egy a tömegeből: a moszdókészülék a fűtőhöz igen közel van rajzolva; az a falon csaknem az ajtó mellett van.) T. Helyes,

igazítsuk ki, így. (T. kitörli s a jelölt helyre rajzolja.) Látjátok tehát, hogy a rajz csak úgy felel meg a valóságnak, ha a távolságok arányát is pontosan megtartjuk. Jól megfigyeljétek hát a távolságokat majd, mikor palatábláitokra az én segítségem nélkül fogjátok rajzolni.“

Mikor a tanteremben lehetőleg minden vizsgálható tárgy valamely jeggyel a rajzban meg van jelölve, még egyszer a kész rajzot összehasonlittatja t. a tárgyak elhelyezésével, azután — mint még említve volt — letörli. s míg más osztályokkal foglalkozik, csendes foglalkozásul ezen osztálynak kitézi.

Hogy a fennebbi §. egy leczkében feldolgozható-e, az a körülményektől függ. Megosztatlan iskolában a tanító, szükség szerént, a rajz előállítását részletenként is eszközölheti, mely esetben a félbenhagyott mű a tábla hátlapján megmaradhat egyik előadástól a másikig.

5. §. *Tájékozás a lakhelységben. Piaczsor az iskolától nyugatra, Templomutca, Kisutca.*

A szabadban való szemléltetéssel gyorsabban lehet s kell is haladni. Az egyes megjegyezni valókról egyelőre csak röviden beszél a tanító, bővebb magyarázatnak a tanteremben való tárgyalásánál levén helye.

A további eljárás — az iskolától indulva ki — a következő lehet:

T. „Gyermekek, a többi osztályok haza mennek, a II. és III-ik osztály velem fog jönni, kalapot! szép renddel ki az udvarra! Nézzétek, melyik fala az iskolának ez? hát ez? Melyik fal esik az út felől? Az út merre van tehát az iskolától? Kinek a háza van az iskolától keletre, nyugatra? Észak felől iskolánktól mi van? Most menjünk az utcára! Mi ezen utca neve? (Piaczsor.) Milyen irányban nyulik a piaczsor? Hány házsor alkotja? Melyik házsor esik délre, északra, mutassátok!

Iskolánk épülete melyik házsorban van? (Az északi-ban.) Kinek háza van iskolánktól nyugatra? Miféle hivatalt visel Koncsag ur? (birósági végrehajtó.) Induljunk nyugatra! Ki háza amaz s milyen irányban iskolánktól? (L. orvos uré, iskolánktól nyugati irányban.) Veszitek-e észre, hogy itt az utcza összekekenyedik s csekély hajlást vesz, merre? (Délnyugatra.) Miféle épület ez itt? (A réf. iskola.) És ez? (A réf. papi lak.) Olvasd N. mi van arra a czifra táblára írva a kapu fölött. (Első magyar sat. ügynöksége.) Majd beszélünk erről. Ki lakik itt átellenben? (Wolf, a timár.) Tovább? (Andrási, a kovács.) Látjátok e kis utczát, hová jutunk azon? (Az a templomutcza, ott mennek a leányiskola és Gyárfás úr felé.) Milyen irányban nyúlik a templomutcza? (é. ny. irányban.) Melyik felekezeti temploma ez itt? Mely irányban az úttól? Tovább d. nyugat felé ki lakik ama házban? (Kozma tanár úr.) Ki lakik itt átellenben? Daragi ügyvéd úr.) Most bekerülünk a macskási-féle kert mögött, s ott megyünk haza. Hogy hívják ezen utczát? (Kisutcza.) Ki mondja meg, milyen irányban nyúlik a Kisutcza, s mi most milyen irányban haladunk? Ki lakik itt? (Gyárfás úr.) Miféle patk az ott? (Gagyvize.) Milyen irányban foly? (Északról délre.) Mindent jól megfigyeljétek, hogy később tudjátok le is rajzolni! Most keletre, a templomutczába térünk a leányiskola felé, s a főúton hazamegyünk.

6. §. *A fennebbiek feldolgozása a tanteremben.*

T. „Gyermekek, a piaczornak melyik részén van a képezdei épület, melyben iskolánk is van?

(Az északi során.) Ime, húzok két párhuzamos vonalat a táblára, N. mutasd ezzel a vesszővel: melyik az északi, melyik a déli vonal? Most képzeljétek, hogy a felső vonal a főútnak északi széle. Ide rajzolok egy négyszöget, ez legyen iskolánk épülete. Ki lakik iskolánktól nyugatra? (Koncsag Elek úr.) Ki emlékszik még, hová rajzoljuk kiindulási pontunktól, a mi nyugatra esik? (Balra.) Tehát ide rajzolom a K. úr házát. Említve volt, hogy K. úr bírósági végrehajtó. Értsétek meg: a peres ügyekben, ha az adós tartozását nem fizeti meg, a javait zálogba felírják s ha még sem fizet, az elzálogolt javakat elárverezik az adósság törlesztésére. Ezt a bíró mondja ki törvényes ítéletben. Ámde a bíró nem mehet maga minden bepörölt adóshoz, hogy az ítéletet végre hajtsa, mert más peres ügyben is ítéletet kell mondania, mert sokan várják, hogy nekik is igazságot szolgáltatasson. Ilyenkor a végrehajtót rendeli ki, hogy a törvények értelmében az adóstól hajtsa be a tartozást. Ki mutatja meg, hová rajzoljuk a L. orvos úr házát? Helyes. Mint láttuk, az egész ház egy szögletet képez a piacsorban, azért így rajzoljuk. Tudjátok, hogyan gyógyítja az orvos a beteget? (Hivatkozás a multakban hallottakra a beszéd- és értelemgyakorlatokból.) Merre tér a főút az orvos úr házána? (Déli nyugatra.) Milyen irányban nyujtsam meg hát a párhuzamos vonalokat? (Balra lefelé.) Tovább délnyugatra még mit jegyeztünk volt meg? (A réf. iskolát.) Közel van-e az orvos úr házához? Hová rajzoljuk hát? Az olyan iskolát, hol a tanítót valamelyik hitfelekezet fizeti s egyéb iskolai költségeket is a hitfelekezeten levők hordoznak, hitfelekezeti iskolának nevezik. N. mutasd, hová rajzoljuk

a L. L. úr boltját? Mihály Rózáék házát? Hát ide a réf. iskolával átellenben kinek a házát rajzoljuk? (Wolfét) A réf. papilak merre van a ref. iskolától? Ki emlékszik még, mi volt ott a kapun levő czifra táblára írva? (Itt röviden magyarázandó a biztosító társulatok czélja.) Az Andrási kovács házát melyik sorba s hová rajzoljuk? Hol járnak be a Küköllő felé a rétre? Mutasd B. hol hagyjunk nyilást az utcából be a rét felé? (Andrási mellett d. nyugatra.) Hová rajzoljam a ref. templomot? Miféle hitfelekezetek vannak még Kereszturon? Ki találja ki, kinek a házát rajzoljam arra helyre, hová a veszsőmet tettem? (Többen: Kozma tanár úrét.) Helyes, berajzoljuk. Kiket szokott tanítani K. tanár úr? (A képezdei növendékeket.) Ugy van, e mellett igazgazgatja a képezde ügyeit, ezért igazgató tanárnak nevezik. Hová rajzoljuk a Daragi úr házát? Az ügyvéd arra való, hogy a perlekedő embernek segítsen a peres ügyben. Itt most d. nyugatra lehúzom a vonalokat. Kinek a kertjénél tértünk le a főútból? Mutasd N. hová és mely irányban rajzoljam be a kisutczát? (É. irányban, a Macskási-féle telek háta mögött.) Ide kinek a házát rajzoljam? (A Gyárfás úrét.) Mellette hol foly a Gagyvize? (Nyugaton.) Milyen irányban foly? (Északról délre.) Mutasd ki P. hová rajzoljuk be a templomutczát? Mit jegyeztünk volt meg a templomutczában? (A leányiskolát.) Kik tanítanak abban az iskolában? (A nevelő kisaszszonyok.) Ezt helyesen így mondhatod: „abban az iskolában a tanítónő kisaszszonyok tanítanak.“ T. „A leányiskolát a lakósok közösen a községi jövedelmekből tartják fenn, ezért községi iskolának nevezik. Az állam is segíti pénzzel. A mi iskolánknál

ki fizeti a tanítót, ki tartja fenn a mi iskolánkat? Értsétek meg: a mi iskolánkat az állam adó- és más országos jövedelmekből tartja fenn, a mi iskolánk állami iskola.

Most vizsgáljuk meg mégegyszer rajzunkat, aztán megfordítjuk a táblát, míg ismét megjárjuk valamelyik utcát s tovább folytathatjuk a rajzolást.

7. §. *Tájékozás a lakhelységben az iskolától keletre.*

Gyermekek! Vegyetek kalapot, szép renddel kimegyünk az iskolából s megvizsgáljuk a piaczsört kelet felől is!

Miféle intézet van itt a vastáblás házban? (Népbank) Majd beszélünk róla, most csak azt mondjátok meg, melyik házsoron van? (Az északin.) Tudjátok, miféle hivatal van ama házban, a déli soron? (A szolgabirói hivatal.) És amott a vasasbolt fölött? (A járásbiróság.) Majd szólunk ezekről az iskolában, most nézzetek ki a csekefalvi utcán! Milyen irányban nyulik? (Északi irányban.) Ki tud valamit erről a szöglet házról? (Az vendéglő. Ott az emeleten van a kaszinó.) Helyes! Mutassátok a Korona czimű vendéglőt! Nézzétek meg jól, hogy melyik épület melyikkel van átellenben, a melyről szólunk útközben! Ki mondja meg fel vagy lefelé megyünk? (Felfelé, mert arról foly a Küküllő.) Ki vitt már levelet a postára? Hol van a postahivatal? Láttátok-e a postakocsit? Nézzétek meg, a távirda-sodronyok be vannak itt vezetve a szobába. Majd beszélünk róla. Mutassátok a gyógyszerértárt, a városházát! Ki mondja meg, melyik hitfelekezet temploma az ott a déli soron? (A katolikusoké.) Az nagyon régi épület. Tudjátok-e,

hogy hívják Kereszturnak ezt a keleti részét? (Tima-falva.) Veszitek-e észre, hogy itt a főutcza össze keskenyedik? Hová visz ezen kis utcza? (A felső malomhoz.) Mily irányban van mind a két malom Kereszturtól? (Délre.) Mely irányban nyulik a temető utcza? (Északra.) Most menjünk el a Timafalvába vivő utczáig, s nézzétek meg, mily irányban nyulik be a falu közé? (Előbb délre, aztán keletre hajlik. (A falu végére érve.) Itt megállunk kissé. Hová visz tovább ez az út? (Betfalva, Rugonfalva felé.) Most menjünk haza.

8. §. *A fennebbiek feldolgozása a tanteremben.*

„Gyermekek fordítsátok meg a táblát! Rajzoljuk le, mit közelebről megvizsgáltunk az iskolától keletre. Ime, megnyújtom a párhuzamos vonalat jobbra. Vedd a mutatóveszszőt K. s mutasd legelőször is, hová rajzoljam a népbank helyiségét! (Egy hang: igen közel van: ott még Nagy Mózes és Szász Lajos telkeik közben esnek.) Helyes! tehát ide rajzoljuk. Gyermekek, mire való a népbank? (Ott adnak pénzt kölcsön a lakosoknak) Figyeljete! A népbanknak ez a kétféle jótékony-sága van: ha valaki hetenkénti keresményéből legalább 10 krt félre tud tenni s reménysége van, hogy ezt öt évig így folytathatja, vesz magának egy bankkönyvecskét, melybe mindig belejegyzik heti betételeit s az így 10 kronként berakott pénzét a mások berakott pénzével együtt kiadják kamatra. Öt év múlva aztán minden pénzét, s ezen felül minden frtra 6 krt évenként számítva — megszo-
poritva adják ki a bankból. Apránként rakja be, s egyszerre s megszo-
poritva kapja ki pénzét. Másik

haszna a banknak ez: mint N. is mondá, ott adnak pénzt kölcsön. Helyes, de ezt így kell érteni: ha édes apádnak valamelyik szántója mellett egy föld eladó s ő azt megvenni szeretné, de annyi kész pénze nincsen — ha van bankkönyvecskéje, keres két becsületes kezest s azoknak nevét s a kölcsön veendő összeget bejegyezteti a bank tisztviselőinél, s egy hét múlva kap kölcsönpénzt, melyet oda nem egyszerre, hanem részenként kell visszafizetnie. Igaz, hogy édes apádnak is kell a pénz használatáért 100 frt után egy évre 8 frtot ráfizetni, melyet kamatnak neveznek; de ő szívesen ráfizeti ezt a keveset, csakhogy a kezeügyében levő földet megvehesse. Aztán ha más valakitől akarna kölcsön venni, ily olcsó kamatra nem is kapna.

Miféle épület van a déli soron a bankhelyiséggel átellenben? (Ott van az a ház, melyben a szolgabirói hivatal van.) Ezt is berajzoljuk ide. Ki mondja meg, miért jönnek jegyzők, falusi bírók hetenként a szolgabirói hivatalhoz? A szolgabirói hivatal arra ügyel fel, hogy a községi előljárók kötelességeiket pontosan teljesítsék. Hová rajzoljam a vasasboltot? Miféle hivatal van ott az emeleten? A járásbiróság a kisebb peres ügyeket intézi el. Láttátok hátul az udvaron a börtönt? A járásbiróság bűnügyben is igazságot szolgáltat, bezáratja a rossz embereket, megfizetteti a másnak tett kárt. Mutasd, hová rajzoljuk a kaszinót? (A vasasbolttól keletre.) Ki vette észre, kik járnak a kaszinóba? (Az urak.) Igen, a miveltebb emberek, kik szeretnek olvasni, pénzt tesznek össze s ujságlapokat hozatnak, melyekből sok hasznos dolgot lehet olvasni. Ott egymással beszélgetnek, társalog-

nak. Ilyen olvasó köre az alsóbbrendű polgároknak sőt a földmivelő népnek is szokott lenni. Mutasd ki P. hová rajzoljam a Korona vendéglőt? (A vászabolttal átellenben a déli sorra.) Jelöld ki a veszsővel, hová huzzam a csekefalvi-utca vonalait? Mutasd K. hová rajzoljuk a postahivatal helyiségét? A postahivatal arra való, hogy leveleket s egyéb küldeni valót más vidékre fizetésért elszállítsa. Itt póstakocsi-állomás is van. A postakocsi naponként közlekedik, nagyobb csomagokat, sőt útasokat is szállít. Gyorskocsinak is nevezik, mert váltott lovakkal s éjjel-nappal megyek. Emlékeztek, hogy a távirda-sodronyok be vannak vezetve a postamelletti szobába. Ezek ott egy géppel vannak összeköttetésben, melynek segélyével gyorsan lehet távol vidékre tudósítást tenni. Az ilyen tudósítást sürgönynek nevezik, mert csak sürgős ügyekben szokták tenni. Egy levél postadíja 5 kr. A sürgönyé 50 kr is van. A távirdához tartozó oszlopokat, sodronyokat bántani nem szabad. A ki az ilyen hasznos intézményeket elrontja, vagy a postát, gyorskocsit utjában késlelteti, az olyan embert keményen szokták büntetni.

Ki emlékszik, a postával csaknem átellenben mit jegyeztünk volt meg? (A gyógyszerért.) Tehát ide rajzoljuk alul. Mire való a gyógyszerért? (Magyarázat.) Szabad-e a gyógyszer máskép használni, mint a hogy az orvos rendelte? Az orvos rendeletét mindenben pontosan meg kell tartani. Hová rajzoljuk a városházát, a kath. templomot, malom-utczát, temetőutczát? Ki járt a temetőben? Gyermek! ki a sírköveket, sírvirágokat bántja, az miveletlen rossz lelkű ember. Hová rajzoljuk a Timafalvába vivő utczát?“

Ilyen módon járja be, szemlélteti s rajzolja vagy rajzoltatja le t. a helységnek minden legkisebb utcáját részenként; minden utcában vesz föl valamely pontot a rajzba pld. kovács-, asztalosműhely, intézet, valamely feltünőbb épület, egyik-másik gyermek szülőinek háza sat. míg a rajz egészen előáll a gyermekek szeme előtt a táblán. Igen természetes, hogy ezen rajznak előre készen kell lenni a tanítónál; különben sem a szemléltetésnél, sem a lerajzolásnál nem fog birni azon készséggel, élénkséggel, mely a gyermeki figyelem ébren tartására oly igen szükséges.

A gyermekeknek meghagyja t., hogy vizsgálják meg utcájokban a házsorokat, saját lakásukat. A házban jól nézzenek meg mindent s kezdetben annak belsejét, aztán udvart, kertet, majd az utczarészt sat. rajzolgassák palatáblájukra égtájak szerint, s egy következő alkalommal mutassák be.

A netalán házilag készült rajzokat egy leczke végén vizsgálja át a t. s igazittassa ki. Minden gyermek lakási viszonyait nem tudhatja t., de ha az utcák fekvésével tisztában van, ilyen forma kérdésekkel: „melyik soron van házatok? a kapun bemelve, melyik kéz felé esik a lakház? melyik oldalán van az ajtó? az ajtón belül mi van jobbra, balra? az útra hány ablak néz?“ sat. eligazodhatik a felfogásra nézve.

Ha tél beállta előtt sikerült a tanítónak a lakhelységet a leirt módon szemléltetni, az így gyűjtött anyag feldolgozásával egész téli időn megéri ezen osztálylyal, s a helység határának tanulmányozását halaszthatja a kellemesebb tavaszi napokra.

Az itt annyit emlegetett rajzolástól sem ezen, sem a későbbi fokon nem kell megijedni. Sem mérnöki, sem rajzmesteri ügyesség s pontosság nem kell hozzá, mert itt csak a helyi viszonyok pontos megértéséről van szó. Arra mindenesetre ügyeljen a tanító, hogy legalább a tanítás alsóbb fokain sem maga sem a gyermekek segédeszközöket, pld. vonalzó, körzőt ne használjanak, hanem a milyen szabadkézzel tudnak, olyat rajzoljanak. A dolgot így fogva is fel, lehet a kulcsínra és szabatosságra ügyelni.

9. §. Szemléltetés a helység határterületén. a) A sóskút völgye. Folyó, jobb- és balpart, térség, domb, hegy, völgy, hegység, mező, erdő és lakói, forrás, csermely, patak, sziget, félsziget, torkolat, szikla, tó, mocsár és lakói, hegyormó, csúcs.

A helység határterületének ismertetése a II. osztály földrajzi tananyagának harmadik és utolsó gyűrűzetét képezi (Tanterem, lakhelység, határterület.)

Udvarhelymegye nem a magyar alföld, hol dombot csak a temetőben láthat a gyermek. Megyénk területe oly változatos, oly gazdag a földrajz elemeinek szemléltetési tárgyaiban, mikép ritka helység itt az olyan, melynek határán legalább kicsinyben közvetlen szemlélet elé ne lehetne állítani mindazt, mire a későbbiek megértése végett csak szükség van. Ezeket a tanítónak előre föl kell kutatni s magának a kirándulási tervezetet közvetlen szemlélet után előre elkészíteni. Az egyes kirándulásokra tehát — melyekre ezen a fokon már gyakrabban lesz szükség — kész tervezettel induljon a tanító. Különben nem fogja tudni, hol találja a sziklát, tavat, mocsárt, forrást — szóval anynyi anyagot, mennyire egyszeri alkalomra szüksége van, hogy a ráfordított idő kárba ne vesszen. Az eljárás a fennebbiekre nézve a következő lehet:

A tanító úgy $\frac{1}{2}$ 8-tól 9-ig a többi osztályokkal egy rövid leczkét tart s azokat haza bocsátván, a II. és III-ik osztálylyal elindul a sóskút völgye felé. Menetközben ismétlés kedvéért figyelmezteti az irányokra: hol tér utjok délnyugatra, majd délre, az unitárius gymnasium előtt keletre s a Küküllő hidja felé ismét délre.

A hidon — arcczal vízmentére fordulva — megállnak.

T. „Látjátok, a Küküllő folyóviz. Mutassátok, merre foly! Arra lefelé van. A merről a víz foly, arra felfelé van. Égtáj szerint milyen irányu a Küküllő folyása? (Keletről nyugatra.) A víz mellett levő földet partnak nevezzük. Hogy mondtam? (Egyesekkel, majd karban! Ezt a rövidebb mondatokból álló meghatározásoknál gyakrabban is teheti

a tanító, ugy a szabadban, mint, a tanteremben; a nélkül azonban, hogy ezt a karban mondatást s teljes mondatokban való feleltetést a tulságba vinné, mi a mellett, hogy időt rabol, unalmassá is válik a gyermekek előtt.) Mutassátok, melyik part meredekebb? Igen, de ha innen elmegyünk, nem tudjuk megmagyarázni, melyiket találtuk itt meredekebbnek. Tanuljátok meg tehát: bármely folyóviznek azt a partját, mely így arcczal lefelé állva jobbkezünk felé esik, jobbpartnak, a balkezünk felőlit balpartnak nevezik. Most mondjátok meg, Keresztur a Küküllőnek melyik partján fekszik? Hát a Zata, Csereszőlő? (Balparton.)

Látjátok azt a kavicsos száraz helyet, melyet minden oldalról víz vesz körül? Az olyan földet szigetnek nevezük. Forduljatok arcczal fölfelé, láttok ott is szigetet? Azon már fű, csigolyabokor sőt fa is nőtt. Nagy vizekben oly nagy szigetek is vannak, hogy rajtuk faluk, városok határostul férnek el. Látjátok ama másik szárazfölddarabot? Miben különbözik a szigettől? (Abban, hogy egy oldalról összefügg a többi földdel.) Az ilyen földet nem is nevezük szigetnek, hanem félszigetnek. Mondók, hogy a szigetet minden oldalról körül veszi a víz. Oda tehát csak tutajon (ilyet már látott a kereszturi gyerek) avagy hajón lehet bemenni, milyennel a vizen szoktak járni. Meredek partról be lehetne-e a hajóba menni? Oly helyen építkezéssel segítnek a bajon s az alkalmassá tett helyet révpartnak vagy kikötőnek nevezik.

Most menjünk tovább a téglák felé. Látjátok, mily szép egyenes itt egy darab helyt a föld felülete? Az ilyet térföldnek, lapálynak nevezik. A szénarétek rendesen lapályon fekszenek.

Kell-e a füvet vetni, mint a búzát, rozsot? Kaszáláskor melegebb van-e mint most? Mikor kaszálják a sarjut? Látjátok ezen szántóföldeket? Mit szoktak termesztetni nálunk a mezőn? Most nézzük meg, hogy csinálják a téglát, aztán menjünk a sós-kúton túl a forrásboz. (Odaérve, pihe-nés.) Látjátok, mint buzog fel itt a víz a földből? A hol a víz a földből felbuzog, azt forrásnak nevezük. Hogy mondtam? Hol tudtok még a határon forrást? Látjátok, a víz nem áll meg itt a föld színén, hanem hová foly? (Le a sós-patakba.) Az ilyen picziny folyóvizet, mely a forrásból ered, érnek vagy csermelynek nevezik! Látjátok körül ama hegyeket? Azoknak oldalából több ilyen forrás fakad fel, melyek alászivároghva patak-ká egyesülnek. Mi a sós-pataknak melyik partján vagyunk? Milyen irányu a folyása? (Délről északra.) Most térjünk vissza. (Útközben.) Nézzétek, itt egy másik patak szakad a sós-patakba. Ez az Omlás felől foly. Milyen irányu a folyása? (Délkeletről északnyugatnak.) Most menjünk oda, hol a sós-patak a Küküllőbe szakad. (Oda érve.) Melyik parton szakad a sós-patak a Küküllőbe? (A balparton.) Nézzétek itt a parton azt a helyet, hol a sós-patak a Küküllőbe szakad. Bármely folyónak azt a részét, hol más vízbe ömlik, torkolatnak nevezik. A Küküllő patakok egyesülése által lett. A nagy folyóvizeket, melyeken hajókkal járnak az emberek, folyamoknak szokták nevezni. Miféle állatok laknak a folyóban? (Hal, rák.) Most menjünk ha-zára! (Útközben.) Meglátom, melyik tudja megmutatni a Gagyvize torkolatát, mikor irányában leszünk. (Odaérve, egy hang: amott van a Gagyvize

torkolata!) Helyes, és melyik parton? (A Küküllő jobb partján.) Most haza megyünk.

10. §. *Folytatás, b) Zatabércz.*

Más alkalommal a Zataba, a Csereszőlő fölé tesz kirándulást tanító, hol domb, hegy, hegység, fennlapály bércz, csúcs, tó, mocsár lesznek szemléltethetők. Az eljárás ez:

A Küküllő hidján átmelve megmutatja t. a gyermekeknek, hogy a Zata utjától jobbra mikép domborodik fel a föld felülete a szép egyenes térségből, s kihozatja a meghatározást: „a földfelület csekélyebb kiemelkedését halomnak, dombnak nevezik.“

T. „Gyermekek! ha az ily kiemelkedés nagyobb, akkor azt hegységnek nevezik. Ilyen a Zata, a szőlők felett s mindazok, melyeket itt körül látunk. Ezen egész vidék hegyes. Nagy kiterjedésű hegyeket együtt hegységnek, egymásból folyó s messze nyuló hegyeket hegyláncznak neveznek. Vannak erdős, sziklás hegyek. Ki tud a határon sziklás hegyet?“ (A Bánya.)

Azután elvezeti t. a gyermekeket a felső malom irányában a Küküllő balpartján levő tó mellé. T. „Gyermekek, kerüljük meg ezt a tavat! Látjátok, ennek vize nem foly mint a Küküllő. Tónak az olyan álló vizet nevezük, melyet száraz föld vesz körül. Hogy mondtam? Láttok-e valamiféle állatot benne? (Békát, gyikot.) Nem gyik az fiam, hanem göte. Vannak oly nagy tavak is, hogy helyökön egész falu elférne határostul. Vannak roppant nagy víztömegek, melyekbe a legnagyobb folyóvizek ömlenek, azokat tengereknek nevezik. Most menjünk tovább a másik gödörhöz. Látjátok, itt is álló víz van, de nem oly mély mint az előbbi, ez tele van növe sással. Ennek vize néha ki is szárad. Az ilyen álló vizet mocsárnak nevezik.

Ki tud még mocsárt a határon? (A Küküllőhajlásban.) Merre a falutól? (Nyugatra.) Láttok-e valamely állatot benne? (Békát.) Némely mocsárban vérszipó (nadály) is van, majd megmutatom milyen állat. Most menjünk ki a Csereszőlő felé.

Gyermekek, nézzetek a vaczkoros felé! Látjátok, ott is térség vagy síkföld van, de ez jóval magassabban fekszik, mint a melyet a tégláknál láttunk. Az ilyen magasan fekvő térföldet fennsíknak vagy fennlapálynak nevezik. Ki tud a határon még fennlapályt? (A sóskúton túl a forrás felett, hol lapdázni voltunk.)

Látjátok a Szénamezőt, mellette a Melegvölgy árkat? Túl is hegy, innen is hegy. A Szénamezős a patak ezen két hegy közt mélyen fekszik. Az ilyen két hegy közt fekvő mély földet völgynek nevezik. Hogy mondtam? Ki tud még völgyet a határon? (Melegvölgy, Sósvölgy, Hoszszuaszó.) A völgyekben többnyire patak foly. Nézzetek a Szélbércz felé! Kellene-e sok hegyet másznunk, hogy Omlásig jussunk? A hegynek ilyen hoszszan nyuló tetejét b é r c z n e k nevezik. Mi most b é r c z e n állunk. Nézzétek az Omlást! Ugyebár, a többi hegyekből magasan emelkedik ki! Az ilyen magasan kiemelkedő hegyet csúcsnak hívják. Hogy mondtam? Mutassatok hegycsúcsot! (A Jézuskiáltó.)

Nézzétek, ama tulsó hegy fákkal van benöve. Az olyat erdős hegynek nevezik. Ki járt már erdőben? (Csaknem valamenynyi.) Emlékeztek, mikor tavaly a sóskút felé játszani voltunk, mutattam, hogy az erdő sok fából áll. Sorban vannak-e a fák az erdőben? (Az erdőben a fák rendetlenül össze-viszsa állanak.) Miféle fát láttunk akkor legtöbbit? (Gyertyánfát, bükkfát.) Mit láttunk ak-

kor a sóskúttól balra? (A Bánya oldalát.) Igen, azt a sziklás hegyet bányának nevezik, mert oldalából valamikor követ ástak. Nézzetek a Küküllő felé, miféle fás helyeket láttok ott a jobb parton? (A két berket.) Mikor jártunk ott? (Mikor a májális volt.) Igen, a berek igen szép, árnyas fás hely, s mivel a víz mellett a város közelében fekszik, ott szoktak májalist vagy tavaszi mulatságot tartani. Miféle fákat láttunk ott? (Egerfát, fűzfát, nyárfát.) Most haza megyünk.

11. §. *Folytatás. Útak, határrészek, határszél.*

A tanító kivezeti a gyermekeket (II. és III. osztály) Timafalva végén át Bethfalva felé:

T. „Gyermekek, látjátok ezt az utat? Ez nem végződik el itt a kereszturi határon, hanem Bethfalva felé tovább vonul, onnan tovább keresztül az egész országon. Az ilyen utat országútnak nevezik. Rendszerént kavicscsal be szokták borítani, hogy gödrös, sáros ne legyen. Az ilyeneket azért töltött utaknak, kőutaknak is nevezik. Hogy hívják, az olyan kisebb utakat, melyeken a határra járnak az emberek, miféle út a zalaútja, sósvíz-útja? (Dülő-útak, határutak.) Most nézzetek jobbra az úttól a Küküllőig, ezeket a térben fekvő szép szántóföldeket! Ezek együtt egy határrészt vagy dülöt alkotnak. A határrészeknek is külön neveik vannak. Ennek a neve Hoszszulok. Ettől nyugotra, Timafalvától délre a Kenderes, Kétvízköze, a Küküllőn túl Bornyumocsár, Nyáros, azon túl Zata, Csereoldal, tovább délkeletre az Omlás. Erről a közelében levő határrészt is Omlásnak nevezték el. Azon túl van a városi legelő, legtovább a Kétárok köze és Bük, mely a kereszturi területnek legdélkeletibb szélén van.

Az úttól északra a Kenderes másik része, tovább a Völgy, Rugonfalva felé a Csütelke.

Most megnézem az órát s induljunk keleti irányban a határ széleig. (Odaérve.) Jöttünk 20 perczet. A falutól eddig a pontig lehet egy kilométer távolság. Itt végződik a kereszturi határ s kezdődik a betfalvi. A kereszturi határ széle itt nyúlik át az Omlás felé a kiscalambfalvi határig. Északkeletre ott Csütelke mellett a rugonfalvival határos a kereszturi terület, s mindenütt a mellett nyúlik hátra a Jézuskiáltó csúcs mögé, hol a Hátsóhatárt, Hegy megett és Zalogos oldal nevű hegyes határrészeket bekerítvén, visszavonul a gagyí út mellett, a Fiskustilalmas felé a Felsőlokig. Nézzetek Rugonfalva felé! Ki mondja meg, miféle folyónak a völgye az? (A Nyikó völgye.) Milyen irányban foly s hová szakad? Látjátok tehát, hogy a Fehér Nyikó Keresztturnak csaknem keleti határszélén foly el.“

Ismétlő kérdés és mutató után a t. kijelenti, hogy más alkalommal a csekefalvi-cseretetőre fognak kirándulni, a többi határrészek meg szemlélésére s ezzel haza vezeti a kis csapatot.

12. §. Folytatás. Határrészek, határszél.

A helység minden utcája volt már szemléltetve, de még is akad mindig valami új dolog, mely a gyermekek ismeretkörének bővítésére ajánlkozik. Az ilyen még föl nem vett dolgokra föl kell hívni a gyermekek figyelmét útközben. s a tanteremben bővebben ki kell fejteni. A Gagyvizéhez érve, megmutatja t. a Felszeg nevű utca irányát. Végig menve rajta, a falu végén megállnak.

T. „Gyermekek, mutassátok meg, hol kanyarodik át a Gagyvize a cserépcsürtől a Felszeg mellé!

Mely határrészre jutunk a Felszegen át? Nézzétek a Hoszszuláb, Katustava, Felsőlok nevű szép téres, termékeny határrészeket! Nézzétek a hegyek déli oldalán a szőlőskerteket. Hol foly végig ez a patak s milyen irányban? (A Hoszszuaszó völgyén, délkeleti irányban.) Látjátok ezen töltött útat? Ki mondja meg, melyik helységbe visz? (Kis Solymosba.) Most menjünk ki a Csekefalvi-csereszögletre! (Odaérve, pihenés.) Gyermeknek, mutassátok meg innen, meddig jöttünk el minap a határszél megbeszélésével? (A Felsőlokig.) Most kössük össze vonalunkat, melyet a határszélen kinnéztünk, azon ponttal, melyen most állunk. Mielőtt tovább mennénk, nézzük meg ezen alkalmas helyről Keresztur egész fekvését! Milyen földön fekszik Keresztur? (Térföldön.) Milyen a határterülete? (Hegyes-völgyes.) Micsoda völgyek vannak a határon? Melyek magasabb hegyei? Nézzétek, mily magasan emelkedik az Omlás, a Jézuskiáltótető a többi hegyek közül! Nézzetek délnyugatra, ki látja ama hoszszan nyuló legmagasabb hegyeket a távolban? Azok hazánk legnagyobb hegységének déli részét teszik. Azok a Kárpátok. Az ország határszélén vonulnak el, rajtuk túl Oláhország vagy Románia van. Azokról nyárban sem megy el a hó, azok a havasok. A mely rész ide látszik, azt Fogarasi havasoknak hívják. De ez csak kis darabja a roppant kiterjedésű Kárpáthegységnek.“

Ez utóbbi ugyan nem tartozik ezen osztály földrajzi tananyagához, de a rubrika kedvéért nem szólani róla, nagy hiba volna a tanítótól. Mikor az olvasókönyvükben a havas, vagy Kárpát szavak előfordulnak s magyarazni kell, nem egy fogja mondani vigyorgó képpel: „én már láttam is azt.“

„Most nézzetek a Hoszszuaszó felé. Ime, a kereszturi határszél ott vonul mindenütt az élén északnyugatra, hol a szt-ábrahámi határszél mellett nyugatra kanyarodik, a Hoszszuaszó és Görgény nevű határrészeket megkerülvén, legtávolabbi részén a kis-solymosi és szt-erzsébeti határok szélénél aláhuzódik a boldogaszszonyfalvi határ széléhez, s amott a Hoszszuláb mellett, csaknem Keresztur közelében a Bókus nevű határrész mellett ismét találkozik a fiatfalvi határ szélével, s délkeleti irányban átmegey a Sósptak mellé.

Most már mondjátok meg, merre terjed ki legmesszebb a kereszturi terület s hol van legközelebb a helységhez? (Legmesszebb kiterjed északnyugatra és délkeletre. Legközelebb van a határszél a városhoz nyugaton és délnyugaton, másfelől keleten és Csekefalva felől északon.)

Még egyszer nézzük körül az egészet, segéljenek a III-ik osztályosok is, és mutassátok el kezekben, mely faluk határával és mely irányokban határos Keresztur területe? Keresztur határterületén hol vannak erdők? (A városi legelőnél az Om-lástól délnyugatra, tovább a Kétárokköz és Bükk, le a Sós völgyig.) Ugy van, Kereszturnak kevés erdeje van, de lehetne ám erdőt — még pedig becses csereerdőt nevelni Görgény, Melegvölgy és Szélbércz haszontalan bokros helyein! Keresztur határán akárhol lehetne csereerdőt nevelni, ha makkot ültetnének s minden marhát, juhot, kecskét, disznót eltiltanánk a beültetett helyről. Más országokban gyönyörű ültetett erdők vannak. Nézzétek kelet felől mint össze keskenyedik a Küküllő völgye, s két hegy közt mint egy kapun, oly keskeny

nyilást képez. Az ország határszélén levő hegyek közt is vannak ilyen keskeny nyílások, melyeken út viszen át, s melyeket hegyszorosoknak, passzusoknak neveznek.

Most álljatok körbe, énekeljünk egyet ezen a szép helyen! „Nyalka huszár“ vagy „Zöldellik már“ a melyiket inkább szeretitek!

Tekintsünk be az erdőbe! Ezeket a szép terépféles fákat már ismeritek. Mire szokták használni a tölgyfát? Miből készítik a boros hordókat s a legtartósabb kádakat? Mi haszna van a makknak? Ilyen cserefákon terem a gubacs is, melyről minap volt szó. Ki ismer még az ittlelvő fák közül vagy egyet? P. vágd-le azokat a szép egyenes vesszőket, jó lesz mutató vesszőnek az iskolában. Ez gyűrűfa, ily szép egyenesen szokott nőni. Vizsgáljatok meg itt a közelben néhány fát. Látjátok, csaknem mindeniknek mohos az oldala, de nézzétek meg jól, égtáj szerint melyik oldalán mohosabb? (Több jelentés: mindeniknek északi oldala szembetűnőleg mohosabb.) Látjátok, ebből is tájékozhatná magát, a ki eltéved az erdőben!

Készüljete haza; de nem arra megyünk, a hol jöttünk, hanem a cserépcsűr felé. (Útközben.) Gyermek, látjátok itt jobbra milyen színe van a földnek? (Vereses-sárga.) Itt ez a katulya töltse meg belőle K.! Ezt a gyagföldnek nevezik. Látjátok ezen veres virágu kis növényeket? Szedjete nekem egy marokkal! Ezt ezerjófűnek hívják. Látjátok, apró virágai külön kocsányon ülnek egymás mellett. Az ilyen virágzást „ernyős virágzásnak“ nevezik. Az ezerjófűvet leszedik ilyenkor, árnyas helyen megszáritva elteszik gyógyszer-

nek. Vízben felforralva, levét iszszák hideglelősök, gyengegyomruak. Nagyon keserű, de hasznos. Az ezerjófű gyógynövény. Ki ismer még más gyógynövényt? (Bodzavirág.) Igen, az is jó köhögés ellen izzasztószer gyanánt. A bodzának még más haszna is van: ágainak szürkés héját levakarják s elvetik, ez alatt van sárgászöld héj. Ezt késsel a fáig be levakarják, faolajban s viaszban megfőzik s égés által okozott sebekre borogatják. Gyorsan gyógyítja. Nézzétek ama gödröket a partban, miért vájták azokat? (Fővényt vájtak belőlök.) Igen, de látjátok minő kárt tesznek ezen szép szántóföldekben a part gyengítése által, melyet a víz aztán könnyen szaggat tovább. N. töltsd meg ezen másik katulyát homokkal!

Gyermekek, miből készítik a cserepet? (Agyagból.) És honnan veszik az agyagot? (Onnan a Paladomb oldalából ássák.) Igen, ott a földben agyagpala van, melyet a fazakasok is használnak. N. végy fel egy darabot s hozd haza! Hol láttunk még agyagot a határon? (Sóspatakban, Zatóban.) A kereszturi határon a talaj sok helyen agyagos és palás. Most nézzük meg, hogy csinálják a cserepet s aztán menjünk haza!

Ezen kirándulásnál sok volt olyan, mit a hely színen kellett megmagyarázni, azonban a tanteremben való feldolgozásnál ki lehet sőt ki kell bővíteni az ismertetést minden irányban. A mutatványul hozott földnemekről, gubacsról, makkról, a tölgyfa építészeti és műipari fontosságáról bővebben szólhat a tanító, mely célra egy marok kerti földet is vitet a különféle földnemeknek a televény senyvfölddel való összehasonlítására, s megmagyarázza: mi módon áll elő kövek elmállásából s ezen külön földnemek keverékéből, állati és növényi anyagok hozzájárulásával a termékeny televényföld.

Igen jó szolgálatot tehet ilyen alkalmaknál, ha van az iskolának egy olyan universalis gyűjteménye, melyet szakkönyveink ugyan ajánlanak minden népiskola részére, de a milyennel — fájdalom — még kevés iskola van ellátva. *) Ha van ily gyűjteménye a tanítónak, minden alkalommal előszedi a tanítás rendjén eléforduló tárgyakat pld. mész, gipsz, kovarcz, cseremakk, bükkmakk, gubacs, nadragulya egy-egy példányát s felmutatja, mert egyszeri mutatás többet ér száz pusztá magyarázatnál.

A helység határának lerajzolásánál nem szükség minden apró-cseprő határrészt a táblán előállítani. Elég, ha külön a helység valamely megf. leelő jeggyel, a határszél szagatott vonallal, utak egyenesebb, vizek girbe-görbe vonalokkal, a főbb határrészek pontozással s nagyobb hegyek, erdők elmosodó mázolásal megjelöltetnek a maguk helyén.

Azon rajzról, melyet a tanító magának papírra nagyobb gondal összeállított s melyet ezen tangyűrűzet bevégezése után a gyermekek elé ki is függeszt — kiigazíthatják aztán a füzeteikbe bevezetett térképeket. Mert hogy a felsőbb osztályosoknak, állandó megtartás végett, a tanterem belsejének alaprajzán kezdve minden térképet — csendes foglalkozáskép — papírra letisztázni igen hasznos dolog, az kétséget sem szenved.

Mi a méréseket illeti, e tekintetben jónak látom kevéssel is megelégedni a gyermekek részéről. Vidéki tanítókul nem vagyunk még azon kedvező helyzetben, hogy 9 éves iskolásaink öt- hat jegyü számokkal, sőt milliókkal számítsanak, útméréseknél, területeknél stb. mint az efélékre, egyebekben elég jó földrajzi vezérkönyveinkben is akárhány példát láthatunk.

A fennebbi négy kirándálást a tanító minden egyes alkalomnál is feldolgozhatja a tanteremben. Azonban ezen egymásutánhoz nincs miért szolgálilag ragaszkodni,

*) Ilyen gyűjteményről szóló füzetek, Veres Sándor és Sándor Domokos által összeállítva, találhatók a sz.-kereszturi áll. t. képezdében 10 krért.

s e mellett valamely, a kirándulásra épen alkalmas időt elszalasztani. A tanteremben szeles, esős időben is lehet dolgozni, de kirándulásra 8—9 éves gyermekekkel csak kiváló jó időben lehet menni.

Az utóbbi kirándulás feldolgozására szolgáljon mutatványul az alábbi eljárás:

„Gyermekek, a helység alaprajzát elkészítettük. Most már nemcsak az utcákat, hanem az egész Kereszturhoz tartozó határterületet le kell kicsinyben a táblára rajzolnunk, azért magát a helységet, annak fekvése szerént, csak egy kis jeggyel jelöljük. A Gagyvize átfoly a helységen, hová szakad? Keresztur mellett melyik égtáj felől foly el a Küküllő? (Dél.) Milyen irányu a folyása? (Keletről nyugatra.) Ime, ezen vastag kigyozó vonallal berajzolom a Küküllőt a helység jegyén alul, egyúttal ezen nyilveszszóval megjelelem a folyását. Mely kéz felé kell a rajzban irányoznom a nyilveszszó hegyét, ha azt akarom vele kifejezni, hogy a Küküllő nyugatra foly? (Balra.) Épen ily módon rajzolom egy vékonyabb kigyozó vonallal a Gagyvizét is felülről lefelé. Ki emlékszik, milyen kanyarodást tesz a Gagyvize a cserépcsürtől a Felszegig? Tehát előbb balra, a Katustavát megkerülve, azután le a Küküllőbe. Ki emlékszik, milyen a sós-patak folyása? (Délről északra.) Hogy rajzoljuk hát? (Alulról föl felé.) Miféle patak szakad még a sósárokba? (A melegvölgy árka.) Mely irányban? (Délkeletről északnyugatra.) A Gagyvizének vagy a sós-pataknak van alább a torkolata? Ki mutatja meg, hová rajzoljam a sós-kutat? (Az összefolyástól délre, a sósárok jobb partjára.) Mutassátok, hol vonul el itt a határszél? (Az árkon túl már fiatfalvi.) Ime,

a határszélrt ilyen szaggatott vonallal rajzoljuk. A hidtól hogy irányul a fiatfalvi út? a Zata útja? Melegvölgy útja? Sós viz útja? Az Omlás merre esik Kereszturtól? (Délkeletre.) Igen, de hogyan láttuk, messze-e a helységtől? (Legtávolabb délkeleten.) Tehát a táblának csaknem alsó jobbfelöli szögletéhez. Itt a határszél messze terjed, azért a szaggatott vonalat itt viszem alatt jobbrul, s átkezekitem a városi legelő, Bükk, Kétárokköze és Sós-völgy mögött, vissza a sósárok mellé, s onnan föl a táblán, a helység jegyétől kissé balra a Küküllőig.

Ki emlékszik Betfalva felé messze terjed-e Keresztur határa? (A faluvégről 20 perc alatt értünk oda, közel van.) Tehát a szaggatott vonalat visszavezetem a helység jegye felé, s a Küküllőn át a Kenderes mellett oda, a hol állottunk. Ki mutatja meg, körülbelül hol állottunk volt? A főutat ilyen szélesebb kettős vonallal húzzuk ki. Emlékeztek, mily szép egyes az út Betfalva felé? Mintegy hol tér ki az út Rugonfalvának? Ki emlékszik a Haller gróf úr szép tanorokjára a Csülteknén? Hol vigyem hát a szaggatott vonalat? Helyes, tehát balra felviszszük a vonalat a szőlők mögé, onnan a Hátulsohatár északi szélénél nyugatra fordulunk, s vissza kanyarítjuk Csekefalván innen a Felsőlokig. Ki mondja meg, mi van még hátra a határterületből? (Csupán még az, mit a csereszögletről vizsgáltunk volt meg.) A csereszöglettől hogy irányul a határszél? (Északnyugatra elébb a csekefalvi, majd szt-ábrahámi szélen messze hátra megy a solymosi és szt-erzsébeti határokig.) Tehát viszem a szaggatott vonalat balra fel, s a tábla bal felső szögleténél lekanyaritom a hely-

ség rajza felé, mert hol jö elő a határszél? (A Görgényt megkerüli s azonnal a helység felé közeledik s Bókusnál átvág a Küküllón.) Helyes, tehát elébb a boldogasszonyfalvi, majd a fiatfalvi szélen hozzuk délkeleti s déli irányban a sóskútig, hol már ki van jelölve a határ. Ki jelöli ki a Hoszszuasszó árkát? A zatabeli tavakat? A Küküllőhajlást? Mutasd ki N. a Hoszszuasszó utját? Boldogasszonyfalva felé a főutat! A helység jegyének ez a kinyulása melyik utcát ábrázolja? Hát ez? (Csekefalviutczát, Felszeget.) Mutasd a Katustavát! (Itt a rajz két karja között.) Jelöld ki, hová rajzoljam a malomárkokat, berkeket!“

Az így készült rajzot értelem- és beszédgyakorlás óráin többször vegye elő a tanító a teljes begyakorlás végett, ügyelvén, hogy mikor annak egyik vagy másik részét csendes foglalkozásul rajzoltatja, a tábla megfordítottassék, különben a gyermekek minden belső munkásság nélkül egyszerűen másolnának.

A hoszszabb kirándulásokat megelőzőleg hagyja meg a tanító, hogy a gyermekek legalább egyszeri falatozásra való készletet vigyenek magukkal; az egészen szegényekről pedig igyekezzék valami úton ily alkalommal gondoskodni, mert tapasztalat bizonyítja, hogy 2—3 órai szabad mozgás után megjön a gyermek étvágya, a kirándulásokat pedig már az ügy érdekében sem szabad rájuk nézve gyötrelmesekké tenni.

Megjegyzendő továbbá, hogy az iskolai muzeum gyarapítására az ilyen kirándulások néha gazdag zsákmánynyal kínálkoznak. Pár üres katulya, gombostűk, egy széles száju üveg, félig szeszszel s jól bedugaszolva, továbbá — ha csak szerezhető — egy lepkefogó háló az uti készletek közül tehát ne hiányozzanak. Ismeretgyűjtésnél a legbecsesebb eszközt néha a véletlen önként kínálja, s ha ekkor elszalasztottuk, keresve nehezen akadunk reá. A sok gyermek ily kirándulásnál nagy területet bebarangol s ha figyelmeztetve vannak: rovarbáboknak, álczáknak, növényeken rágódó különösebb

u. n. hernyóknak a táplálékául szolgáló növénynyel együtt katulyába szedése s átbáboztatása által a leggyönyörűbb pillangókat lehet nyerni az isk. gyűjtemény gazdagítására, melyek kifejlett állapotban fogva, az erőszak által legtöbbször megcsonkulnak, elégtelenülnek. Aztán ha csak egyszer sikerült a gyermeknek (pedig sikerül bizony) valamely rút hernyót szép pillangóvá átbáboztatni: nem nagy bajba kerül a tanítónak azután az ilyenek figyelmét a természet iránt felébreszteni más irányban is. Ez pedig nem kis nyereség.

Az elemi népiskola II-ik osztályában a kezünkön levő tanterv szerint földrajzi tanításra külön idő nincsen szakitva s az csak a III-ik osztálylyal kezdődik. Mint az olvasó a fennebbiekből láthatta, nem is specialis földrajzi tanításról volt ottan szó, hanem az u. n. szemléltető oktatásnak a földrajzra irányozásáról, a szükséges alapismereteknek közvetlen szemlélet útján való megszerzéséről, melyekre amazt felépíteni lehessen.

A kik azt mondják, hogy az eddigiekben sok van olyan, mi nem tartozik a földrajz keretébe: azoknak én is azt mondom, mikép sok is kell ahhoz, hogy a határozott irányu kirándulásokat 6—8 éves gyermekek előtt érdekessé, élvezetessé és gyümölcsözővé lehessen tenni. Majd meglátják; próbálják meg csak.

A beszéd- és értelemgyakorlásra, mint külön tantárgyra, hetenként 2 óra van a tanteremben kitűzve. Hány leczkében dolgozhatja fel a tanító a fennebbi anyagot, azt előre meghatározni nem lehet; ez első sorban a tanító egyéniségétől, másod sorban a gyermekek fejlődési fokától s az iskola felszereltségétől függ. A heti 2 órából egyiket az őszi és tavaszi hónapokban ezen tárgynak szentelve, közepes viszonyok között is fel lehet dolgozni azt az első és második osztályban. De a kirándulásokkal ne szabja magát a tanító se az óratervezhez, se az iskola csengetyüjéhez szolgálilag. Ki nem tud tárgyában önállóságra vergődni, annak a nagyobbára tapasztalatból meritett fennebbi utasítások nem sokat fognak használni; sőt a világ öszszes paedagogiai műveinek gyűjteménye sem.

MÁSODIK RÉSZ.

Udvarhelymegye.

Az elemi népiskola III-ik osztályának földrajzi tananyaga.

A) 1. §. *Sékely-Keresztur. Keresztur-város, Timafalva.*

Székely-Keresztur a N.-Küküllő jobb partján, a Gagyvize és Fehér-Nyikó nevű kisebb folyók völgyének a Küküllő völgyébe nyílása által alkotott szép kis lapályon fekszik. Határterülete általában hegyes, kevés erdővel. Térsége termékeny talajjal bir, melyben buza, rozs, tengeri, — általában a kenyérnövények elég jól teremnek; azonban mivelés alá fogott hegyes részei sem terméketlenek, sőt szőlőtermelés is üzetik, mely kedvező évben elég jól fizet. Újabb időben komlótermeléssel tétettek kísérletek, még pedig kielégítő eredménnyel. Ezen fontos iparág meghonosítására itt Kozma Ferencz képezdei igazgatótanár tette az első lépéseket. Óhajtandó, hogy a székelyföldön ezen eddig ismeretlen gazdasági tényező meghonosuljon.

Keresztur három részből áll: keleti részét Timafalvának hívják, közepe táját Keresztur-város teszi, míg nyugoti részét Kereszturfalvának vagy Szitás-Kereszturnak nevezik, mivel lakóinak régi házi ipara a szitakészítés, melylyel ma is sokan foglalkoznak.

A három rész három külön községet alkotott régen, s most is csak Timafalva van a várossal egyesítve, mi által e kettő u. n. nagyközséggé lett. Nagyközségeknek az olyanokat nevezik, melyek képesek önerejükön a törvény által rendelt községi előjáróságot fenntartani. Olyan községek, melyek csak többekkel egyesülten tarthatnak fenn a törvénynek megfelelő községi kormányzatot, kisközségeknek neveztetnek.

Keresztur a csinosabb kis városok közé tartozik. Fő-utcáján, melyen az állami főút vonul végig, szép emeletes kőépületek vannak, mely között a piacz terület el. hol hetenként szombaton népes heti vásárok tartanak. Keresztur a vidék kereskedelmének központja, piaczára sok gabonát és tűzifát szállít a vidék. Számos mindenféle kereskedéseiben élénk forgalom van szombatonként. Országos vásárait, nevezetesen barom- és tavaszi juhvásárait, hol tömérdek juh és igen szép szarvasmarhák szoktak kiállíttatni, az ország minden részéből számosan látogatják.

Kereszturnak együtt véve 2712 lakója van, kik általában mezei gazdasággal foglalkoznak, de iparos is sok van közöttük, kivált a városi részen. A lakosok között a nők kenyérsütéssel és vászonszövésével kereskednek, mely utóbbinak tökéletesítésére újabban szövészeti ipartanműhely is állíttatott fel. Van posta-, gyorskocsi-s távirdaállomás, gyógyszertár, két orvos. Van népbank, 60,000 frtot meghaladó forgalommal. Van olvasó-egylet és népkönyvtár.

A lakosok három hitfelekezethez tartoznak, u. m. katolikusok, reformátusok és unitáriusok külön templomokkal és népiskolákkal.

Nevezetesebb megjegyezni valók Kereszturon: az állami tanítóképezde, mely 1870-ben állíttatott fel s állami költségen tartatik fenn, mely költség évenként 15—16000 frtra tehető. Ezen intézet egyike a legnépesebb tanítóképezdéknek a hazában, hol a néptanítói rendes tanfolyam mellett a házi ipar tárgyaiból a műkosárfonás és mű-faragászat is taníttatik. Van továbbá Kereszturon az unitárius hitfelekezethez egy régi öt osztályu gymnásiuma, három osztályu elemi iskolával. Ezen intézet folytonos emelkedésben van. Újabb időben a felekezet közeli és távoli híveinek dicséretes áldozatkészsége folytán az iskolai épület és udvara tetemesen csinosodott, nyári tornatér rendeztetett be, a tantermek új felszerelést nyertek s könyvtára becses gyűjteménnyel gazdagodott. Kereszturon kir. járásbiróság is van.

Keresztur határán több helyen fordul elő jó minőségű agyag, melyet cserépedény és fődélcserep készítésére

sére használnak. A helységtől délre gazdag sóforrása van Kereszturfalvának, mely konyhai használatra is alkalmas. Itt újabb időben fürdőház is épült.

2. §. *Kereszturfalva, Fiaifalva, A.-Boldogasszonyfalva, Új-Székely, Szederjes, Magyar-Felek, Erked, (nagy közs.)*

Keresztur nyugoti része, vagyis Kereszturfalva (Szitás K.) kormányzási tekintetben a szomszédos községekkel van egyesítve, ezek, mint kis községek együtt alkotnak egy körjegyzői kört, melynek központja Kereszturfalva. Ezek közös jegyzővel bírnak, ki a körébe tartozó községek jegyzői ügyeit végzi, miért körjegyzőnek nevezetik. A legkisebb községnek is meg van a maga választott előljárósága, u. m. a bíró, a bírói helyettes s legalább két esküdt, kikhez a körjegyző is járul. Ezek kizárólag a község ügyeit vezetik. A közs. előljáróságot a község özszes választópolgárai választják 3 évre, ezen idő alatt az előljárók kötelesek hivatalukat viselni, szükség esetén még fizetés nélkül is, kivévén a körjegyzőt, ki egész életére választatik és rendszeres fizetést húz. Az előljáróságon kívül van még minden községben egy kormányzó-testület, az u. n. községi képviselőtestület, mely felerészben a község legtöbb adót fizető polgáraiból, felerészben a község választottaiból áll. A közs. képviselőtestület tagjainak száma kis községben nem lehet 10-nél kevesebb és 20-nál több. Ezen testület kormányozza a község minden ügyeit s határozatait az előljáróság hajtja végre. A közs. képviselőtestület hatáskörét a törvény szabja meg, valamint azt is: hogy minő határozatait köteles végrehajtás előtt felsőbb jóváhagyás alá terjeszteni. Azonban a községek saját ügyeiket szinte függetlenül igazgatják saját választott képviselőik és előljáróik által. Ez a községi önkormányzat.

Ezen körjegyzői körben Kereszturfalván kívül még megemlítjük Fiaifalvát, Kereszturtól délnyugotra a Küküllő balpartján. Ezen falu lakóiról az a nevezetes, hogy ők ámbár kétféle hitfelekezethez tartoznak u. m. református- és unitáriushoz, még is csak egy templommal bírnak, melyet közös megegyezésből fölváltva hasz-

nálnak. Van a helységben egy műmalom és egy kastélyszerű úrilakhely. Határán híres torma terem s van a kereszturfalvi sóskút közelében egy gazdag sós forrása.

Fiatfalvával átellenben a jobb parton A.-Boldogaszszonyfalva, melynek sok temploma azonnal felűnik. Itt ugyanis ötféle hitfelekezet van, u. m. r. katolikusok, reformátusok, unitáriusok, görög egyesült és g. nem egyesült hitűek. Van szőlőtermelése és sósforrása.

Ettől nyugotra Új-Székely, csinos székely falu, a fő-útvonalban, lakói között sok ügyes székely gazda van, kik szép szarvasmarhákat tartanak és sok török-búzáat természetnek, melyet az utcán szabadon álló kásokban helyeznek el. Aszszonyai között híres szövők vannak.

Új-Székelyen alul egy keskeny völgy nyílik déli irányban, melyen a székelyföldet alig érintő vasút vonul Köhalom-Brassó felé. Ezen völgy kanyarulatában fekszik Szederjes, kis székely falu, tovább ész.-keletre M.-Felek, kis falu, csupa román lakókkal, kik erdős határukról sok fát és gátágot szállitnak Kereszturra, melynek piaczat rendszeren járlák.

Tovább délre Erked, nagy község, népes és szép szász falu vasúti állomással. Lakói sok jó lovat és bivalat tartanak. Van póstaállomása is. Erkeden túl a vasút nagyszerű alagúton megy át az Olt völgye felé.

3. §. *Betfalva, Rugonfalva, N.-Kede, K.-Kede, Alsó-Siménfalva, Szt-Miklós.*

Kereszturtól keletre *Betfalva*, északkeletre *Rugonfalva* fekszik, előbbi a Küküllő széles völgyében termékeny térségen, utóbbi a Fehér-Nyikó által alkotott völgyben. Rugonfalván Bartha Miklós és Sebesi Sámuel méhészet és komlótermelési iparral léptek fel, mely iparágak a közvagyonosodásnak hatalmas tényezőivé válhatnak idővel ezen vidéken. Fennebb a Nyikó keskeny völgyében *Alsó-Siménfalva*, hol Székely Mózes jeles hazafi született volt, ki nagy esze által az erdélyi fejedelmi székiig emelkedett volt azon időben, midőn Erdély, mint külön ország, választott fejedelmei alatt állott. A.-Siménfalván népkönyvtár is van. Tovább dél-

nyugotra Szt-Miklós, nyugotra fenn a hegyeken Kis-és Nagy-Kede, egy bércz által elválasztva, hol e két kis falu közös temploma áll. Ezen helységek lakói sok gyümölcsöt természetnek s igen szép szarvasmarhákat nevelnek.

4. §. Nagy- és Kis-Galambfalva.

Ezen két helység egy körjegyzői kört alkot. K-Galambfalva Betfalvától d.-keletre a Küküllő balpartján fekszik. A vidéki építkezés módjától eltérőleg azonnal szembetűnnek cserepes kőépületei, melyek között számos gyümölcsös kert zöldel, igazi hazája a baltulalmának, mely az egész vidéken dúsan tenyész, de kellő mértékben nem szaporittatik. E kis falu régen egészen leégett volt s ekkor kezdték a lakosok a tűzbiztos építkezést, mely alkalommal sokan eltanulták a köművességet s ezen mesterség máig is rendes keresete a falu férfi lakóinak. A nagy égés emlékére évenként ünnepet ülnek a lakók, melynek napján 3-szor mennek templomba. Itt van a körjegyzői iroda is. Közelében emelkedik az Omlás nevű magas hegycsúcs, melyen ősrégi karban Galathvára név alatt egy vár állott, melyet a székelyek ősei szabad földjük védelmére építettek volt. Ennek most nyomai is alig látszanak. Keletre a Küküllő jobb partján egy katlanforma völgyben Nagy-Galambfalva fekszik, a jó karban tartott állami főútban. Lakói között számos román nemzetiségű is van külön templommal, de magyarosan öltözködnek és magyarul beszélnek. Mint nevezetesség megemlíthető itt egy óriási tölgyfa a falu északi részén egy magasan fekvő kertben. Ily nagyságu fa az országban még nem találtatott. Megemlítendő még N.-Galambfalva határán a Rákta va nevű magasan fekvő mocsár, melyben sok gyógynadály él.

5. §. Kadács, Kobát-Demeterfalva, Szt-Mihály, Tarcsafalva, Benczéd, Csehédfalva.

A Nyikó völgyében Siménfalvát elhagyva, a faluk oly sűrűn fekszenek, hogy kertjeik csaknem öszszefolyanak. A talaj, mint általában hegyvidéken, nem igen termékeny, de a szorgalmas székely nép megél rajta, egy

része jólétnek is örvend. Ezen völgy lakóit tartják külsejökre nézve legszebb népek a székelyek közt. Ezen egész vidék lakói az unitárius hitfelekezethez tartoznak. Kereskedési tekintetben a kereszturni piacot látogatják, továbbá különösen sok tűzifát szállítanak, sok gyümölcsöt, jelesen szilvát természetnek, melyet aszalva és szilvaíznek kifőzve újabb időben távoli vidékre is kezdenek szállítani.

Kadács Siménfalvától é.-keletre, csekély távolságra tőle Kobát-Demeterfalva műszövészettel. Tovább Szt-Mihály, lakói közül sokan foglalkoznak fafaragással, gabnatartó szűszékek, kéregvékák készítése lévén ezen vidék lakóinak házi ipara, melyeket a szászok közé szállítanak elárusítás végett. A Nyikó völgyétől északra fekszik Tarcsafalva, hol terjedelmes gyümölcsösök vannak, nevezetesen Pálfi Dénezs birtokos a nemesebb fajok meghonosítására rendezett és nagyszerű faiskolát állított. Ettől északkeletre Benczéd,* északra Csehédfalva fekszenek, hegyes erdős vidéken. A lakók tűzifával jövedelmező kereskedést űznek lefelé a Küküllő völgyébe. Ezen 6 község egy körjegyzői kört képez, melynek központja Kobátfalva.

A Nyikó völgyében sok ősi székely szokás és eredetiség tartotta fenn magát napjainkig, melyekben a székely nép hangyaszorgalma mellett kedélyessége, ősi vidámsága, dal- és zeneszeretete nyilvánul. Ezen vidék legénysége művészi székely tánczáról is híres.

6. §. *Medesér, Tordátfalva, Martonos, Énlaka, Firtos-Váralja.*

Medesér Tarcsafalvától nyugotra, hegyek közt fekvő kis helység, ettől é.-keletre Tordátfalva gyönyörű bükkös erdők között. Temérdek gyümölcsfája miatt nyárban a falu távolról szinte erdőnek látszik. Északra tőle Martonos a Nagyvíze völgyében, kopár, terméketlen köves vidéken, miért is lakói cserépegetéssel pótolják a föld sovány jövedelmét, mely mellett tűzifával is kereskednek. Martonostól é.-keletre magas hegyormon fekszik Énlaka, azon vizválasztó bérczen, melynek egyik oldalából eredő patak a Kis-Küküllő, másik

*) Itt született Székely István történet-író, 1500 körül.

oldalából eredő a N.-Küküllő vidékére foly le. Ezen helység környékén régi római építkezések nyomai látszanak, feliratos templomában pedig hun betűkkel irt feliratot fedezett fel a székelyföld híres régiségbuvárja Orbán Balázs. Lakói faedény készíttel és hidkövek, kőváltak faragásával is foglalkoznak. Közelében egy cser és bükk-erdővel benőtt magas kerek hegy van, melyet énlaki kerek erdőnek neveznek. E hegy nagyon meszsze ellát-szik és szabályos alkotásával gyönyörű látványt nyújt. Ettől keletre szintén magas helyen fekszik Firtos-Váralja, a csaknem függélyesen emelkedő Firtos-hegy alatt. Lakói sok faedényt készíttnek s azzal kereskedést üznek. A Firtos tetején régen erős vár volt, melynek alapfalai maig is látszanak. Ezen vár egyike volt a régi székelyek által több ilyen magaslaton építtett erős váraknak, melyekből a vidéken pusztító ellen-ségre sasok módjára lelecsapván, meg tudták védelmezni szabad hazájokat a gyakran pusztítva betörő idegenek ellen. A vár meredék csúcson feküdt, sziklaoldalokkal, mely miatt csak egy oldalról volt megközelíthető. Aljában ezelőtt sok aranypénzt s régi fegyverdarabokat kaptak a szántóföldekben. Ezen öt helység ismét egy körjegyzői kört alkot. Központja Medesér.

7. §. *Etéd, Küsmőd, Siklód, Szolokma.*

A Firtosnál elágazó magas hérczekből s az innen északra eső hegyekből több patak erőd s öszszefolyásuk által egy szép völgyet alkotnak. Egy ily völgyben Énlakától é.-nyugotra fekszik Etéd, ezen vidék legtekin-télyesebb faluja és központja. Népe legszebb nép az egész székelyföldön, köztük sok tehetős gazda van. Az itt már jobban jövedelmező földmivelés mellett készíttnek lakói faedényeket, szuszékokat, kéregvékákat s ezek-vel kereskedést üznek nyugotra a szászok által lakott vidékek felé. A szegény aszszonyok szalmakalapot ké-szítnek és a Firtos felől jövő patak homokjából u. n. rézport mosnak s azt távoli vidékre is elhordják eláru-sítás végett. A lakók szép szarvasmarhákat nevelnek - országos hírü baromvásáraiton a legszebb tehenek és

bikák találhatók. Etéd régi időtől fogva a rendezettebb községek közé tartozik.

Etéd-től északra K ü s m ö d, melynek lakói hasonlóképp faedény készítéssel pótolják a mezei gazdaság utáni csekély jövedelmöket. Küsmődtől nyugotra, a Kis-Küküllő felé nyíló völgyben Sz o l o k m a. Küsmődtől északra fekszik S i k l ó d, erdős hegyek között. Az egész székelyföldnek csaknem legmagasabb fekvésű faluja, roppant cseresznyés kertek között. Lakói jámbor becsületes emberek, a sovány mezei gazdaság mellett faedénykészítéssel foglalkoznak s roppant menynyiségű híres cseresznyét termesztenek, melylyel nagy kereskedést űznek. Még a kiirtott erdők helyét is cseresznyefákkal ültetik be.

8. §. *Bözöd, Bözöd-Újfalu, Körispatak.*

Az Etéd felől lejövvő patak völgyében fekszik K ö r i s p a t a k, alább csaknem a K.-Küküllő völgyében B ö z ö d - Ú j f a l u. Ezen tiszta székely falu lakói között még máig is van mintegy 30 család, kik titokban a zsidók válását követik, s kiket ezért szombatosoknak neveznek. Ez a hitfelekezet ezen vidék unitárius faluiban nagyon el volt terjedve a 17-ik század elején. Alapítója Pécsi Simon volt, ki egy gazdeg zsidóleányt vevén nőül, ez pénzzel s ígéretekkel egész falukat térített át az új hitre, de követői lassanként elfogytak s a titkos felekezet enyészőfélben van.

Ezen völgyet a Gagyvize völgyétől magas hegyek választják el, melyeknek G a g y k e r e s z t t j e nevű magaslatán megy az út a N.-Küküllő völgyéből a Kis-Küküllő völgyébe. A hegy aljában szép erdők és szőlőhegyek közt fekszik B ö z ö d. Ezen vidéken régi házi ipara a népnek a szalmafonás. Ezt a mezei gazdaság mellett oly nagy mértékben űzik nevezetesen Körispatak és Bözöd lakói, hogy különböző alakban és minőségben ezrével hordják a szalmakalapot Kereszturra s más piacokra. Ezen szinte semmi befektetést sem kívánó nép-ipar, csinosítva, tőkéletesítve, idővel keresetképesé teheti a munkás lakók fiatalságát, mert a gyengébb koru gyermekeknek is képes hasznos foglalkozást nyújtani.

9. §. *Szt-Demeter, Bordos, Rava, Csöb, Székely-Szállás,
Véczke.*

Énlakától délnyugoti irányban le Zsákodig egy hosszú hegybércz nyulik, mely a Nagy- és Kis-Küküllő közötti hegyes vidéknek vízválasztója. Délen a Gagyvize völgye vonul mellette s Keresztturnál a N.-Küküllő völgyével egyesül. Északon a Küsmődvize foly le Etéd felől s Bözöd-Ujfalun alul a K.-Küküllőbe szakad. Ezen főbérczből Bözödtől nyugotra több hegykar nyulik le a K.-Küküllő felé, melyek által mintegy külön szakitva feküsznek a fennebbi helységek egymástól csekély távolságra. Legalul, a K.-Küküllő balpartján fekszik Szt-Demeter, e vidék legszebb fekvésű faluja. Szt-Demetert nevezetessé teszi gyönyörű magaslaton fekvő régi kastélya, mely még azon korban épült, midőn a főurak hajlékaikat úgy építették, hogy azok nemcsak a helység, hanem a szomszédos faluk lakóinak is védelmi helyül szolgáljanak a gyakori ellenséges betörések idején. Ily kastélyok kemény falakkal s bástyákkal voltak körülvéve, melyeknek lőréssein szórták a halált az ostromló vad ellenség közé a közös védelemre egyesült várbeli seregek. Ezen kastélyon történtek ugyan újabb építkezések, de egyes részein az ősrégiség s a védelemre számítás máig is világosan láthatók.

Szt-Demetertől délkeletre a K.-Küküllőre nyíló völgyekben, csaknem egymás közelében feküsznek egy völgyben: Bordos, Székely-Szállás, Véczke. Fennebb külön völgyekben Csöb és Rava, mindnyájan kis helységek, melyeknek székely lakói a vessző és szalmafonást folytatják háziipar gyanánt rendes életmódjok mellett, mely — mint a székelyföldön csaknem mindenütt — földmivelés és baromtenyésztésből áll. Ezen faluk közigazgatási tekintetben is együvé tartoznak, a mennyiben egy körjegyzői kört alkotnak, melynek székhelye Véczke. Ezen körj. kör a nagy-kendi postakerülethez tartozik.

10. §. *Magyar-Zsákod, Oláh-Andrásfalva, O.-Hidegkút, M.-Hidegkút, Nagy-Solymos, Szt-Erzsébet.*

Véczkétől délre, a K.-Küküllőbe siető Zsákodpataka völgyében fekszik M.-Zsákod, régi székely falu. Itt említésre méltó azon emeletes szép iskolaépület, melyet az ott lakó Horváth birtokos urak építettek a nép hozzájárulásával. A Zsákodvize völgyétől keletre az Énlakától lenyuló vízválasztó hegy meredek ágai nyulnak le, melyeken túl a N.-Küküllőbe siető Solymospatakának ágai több völgyet alkotnak. Ezen völgyek egyikében legfelül fekszik N.-Solymos a Lóc nevű hegy alatt, mely az említett vízválasztónak egy részét képezi.

A Solymospataka másik ága által képezett völgyben vannak M.- és O.-Hidegkút csaknem egymás közelében. Utóbbinak lakói románok, valamint az alább fekvő O.-Andrásfalvának is. Alább a Solymospataka mellett Szt-Erzsébet, hol Pécsi Simon, a szombatos felekezet alapítója több izben lakott és a hol ezen nagy-eszű férfi eltemetve is van.

Ezen hat falu, melyek közt O.-Andrásfalva régebb Küküllőmegyéhez tartozott, közigazgatási tekintetben egy körjegyzői kört alkot, melynek központja M.-Hidegkút, hol a körjegyzői iroda van.

11. §. *Csekefalva, Szt-Ábrahám, M.-Andrásfalva, Gagy, K.-Solymos.*

A Gagyvize, mely Keresztur közt foly át s közelében szakad a Küküllőbe, Martonoson felül ered s előbb délnyugoti, majd déli irányba folyva, egy keskeny völgyet alkot, melyben több egymás közelében fekvő falu van. Ilyenek legalul Csekefalva, csaknem Keresztur mellett. A kis helység lakói két hitfelekezethez tartoznak, külön templomokkal, t. i. reformátusok és unitáriusok. A csekefalvi nők sok zöldséget, tojást, tejet, vaját és majorságot hordanak Kereszturra, mely egyedüli piacukat képezi. Tőle északra van Szt-Ábrahám, a híres Augusztinovics Pál születéshelye. Csaknem közelében északra M.-Andrásfalva, tovább

Gagy, hol a K.-Küküllő völgyébe átvivő út a már ismert vízválasztó bércznek Gagykeresztje nevű részén vonul át Bözöd felé. Gagy lakóiról sok adoma maradt fenn régi időből, ilyen a József császár gyaloglására vonatkozó ismeretes adoma is, mely a régi gagyai székelvények eredeti gondolkozásáról és előrelátó okoskodásáról tanuskodik. Lakói sok fát szállítanak Kereszturra, mely ezen egész völgy lakóinak kereskedelmi központjává szolgál. Egy harangja a Rákóczi fejedelem által veretett rézpénzekből van öntve.

Igazgatási tekintetben ezen völgy községeihez van kapcsolva a nyugot felől egy másik völgyben fekvő Kis-Solymos is. Ennek is református és unitárius lakossága van. Régen híres iskolája volt, melyben Augusztinovics Pál is tanult, ki később fő kormányiszéki tanácsos s korának igen nevezetes embere volt. Ezen jeles hazafi az unitárius hitfelekezetnek nevelési célokra oly szép alapítványt tett, mely 60 ezer frtra növekedett. Erdemeiért a k.-solymosi temetőben, hol eltemetve van, igen díszes emlékoszlop emeltetett sírja fölé, mely nagyságával is tiszteletet ébreszt a nagy hazafi emléke iránt.

12. §. A járás.

Miként a fennebbiekből látható, az apró községek közigazgatási tekintetben kisebb csoportokba vannak egyesítve. Mindenik csoport egy körjegyzői kört képez, melynek központján van a jegyzői iroda, honnan az egyes községek ügyeinek rendben tartására vonatkozó rendeletek végrehajtás végett a községi bírónak kiosztatnak.

Ezen csoportok egyöntetű igazgatásának közvetlen ellenőrzésére s a felsőbb rendeleteknek a körökkel való közlésére a szolgabírói hivatal van állítva, mely áll egy szolgabíróból, egy segédszolgabíróból és a szükség szerént egy-két irnokból. A köröknek azon csoportját, mely egy szolgabíró felügyelete alatt áll, szolgabírói járásnak nevezik. A nagyközségek előjárósága is a szolgabíró alatt áll, ki tehát az egész járásnak első tisztviselője és a nép jólétére nézve igen fontos hivatással bír.

A fennebb előszámlált 12 körjegyzői kör alkotja a kereszturi szolgabirói járást 51 községgel, melyek között Erked és Keresztur nagy községek.

A járás központja Sz.-Keresztur, hol a szolgabirói iroda van.

A járás székhelyén gyógyszertárnak és egy orvosnak is kell lenni, ki a járáshoz tartozó községek egészségi viszonyai felett őrködik.

B) Udvarhelyi járás.

13. §. Décsfalva, Agyagfalva, Mátisfalva, Muzsna, Magyarós, Béta, Dobó, Vágás, Sükö, Lengyelfalva, Farczád, Hodgya, Bikafalva, Bögöz.

A Küküllő völgye Galambfalván felül összeszorul s meredek erdős hegyek között vonul keletre, míg Décsfalvánál ismét kiszélesedik s egy □ mfnyi térséggé terül, melyet Agyagfalvi térnek neveznek. Ezen tér egyik legnevezetesebb pontja a székelyföldnek, mert itt tartattak azon nagy népgyűlések hajdan, melyeken őseink, bérczes hazájuk minden részéből összeseregelvén, saját ügyeikről, leggyakrabban ősi függetlenségök védelméről tanácskoztak s törvényeket alkottak. Legutoljára 1848-ban tartatott itt népgyűlés.

Ezen térség déli szélén fekszik Agyagfalva, ettől délre erdős hegyek közé szorulva Mátisfalva, tovább délre Muzsna, az előbbiektől hegyek által elválasztva. Ezen helységek lakói a sovány földmivelés mellett marhatenyésztésből élnek, a piaczoktól távol vannak, különösen Muzsna a végső székely falu a járásban. Muzsna felett Likoldala nevű helyen szobanagyságu üregek vannak a sziklába vájva, melyek a tatárjáráskor védelmi helyekké voltak megerősítve.

A térségtől északra Magyarós, keleti irányban Bögöz fekszenek. Bögöz népes székely falu, mely a főutvonalban esvén, állomáshelyül szolgál az utasoknak. Újabb időben országos vásárra nyert engedélyt. A Küküllő völgyében termékeny térsége van, de a völgy a falun felül két magas hegy által ismét ugy összeszorul, hogy az út a hegy oldalába mintegy bevágva vonul át

rajta. Ezt a szorosat Bontaszorosának nevezik, mely egyik bejáratát képezte az ősi székelyföldnek s kétfelől magas hegyekre épített erős várakkal volt védve.

Az agyagfalvi tértől északra csupa hegyek között fekszenek Béta, Dobó, Vágás, melyeknek lakói a sovány mezei gazdaság mellett szalmafonással is foglalkoznak. Itt a Vágáspataka völgyében egy lyukacsos mészszikla van, melyet a nép darázkőnek nevez. Ez egy ásványos forrás által képződött és lassanként most is képződik, mert a több helyen kiszivárgó viz folyvást rakja le magából az ásványi részeket, mi által a hegy alakja időről-időre változik. Fennebb a Nyikó-völgyét elválasztó magas Rez oldalában Sükő, melynek lakói sok jó cseresznyét termesztenek s azzal kereskedést üznek még a távolabb fekvő vidékekre is. Itt, valamint Siklódon is, a cseresznyetermelés azért jövedelmező, mert a hives magas fekvés miatt a fák későbbre hajtanak, mint a völgyekben, s a késői fagyok a virágzást nem rontják meg oly gyakran, mint egyebütt. Sükőtől északkeletre Lengyelfalva, Orbán Balázs születéshelye, ki egy hatkötetes nagy munkában írta le a székelyföld régi és mostani állapotját.

Ugyanezen hegyes vidéken Sükőtől egy patak foly déli irányban. Ennek völgyében vannak Farczád, Hodgya s alatt a Küküllő völgyében Bikafalva, A farczádiak régi idő óta ismeretesek kereskedési hajlamukról. Ugyanis kevésbé termékeny határuk sovány jövedelme mellett nagy kereskedést üznek mézzel, viasszal, hizott sertésekkel és zsírral. E mellett gyömolcsöt, tejet, vaját, tojást, csirkét s egyéb apróságot nagy mennyiségben szállítanak az udvarhelyi piacra, hová Hodgya és Bikafalva asszonyai is sok ilyenmü ételmi szert hordanak, melyből éven át meglehetősen jövedelmét húznak.

14. §. *Óczfalva, Felső-Boldogasszonyfalva, Árvátfalva, Patakfalva, Sz.-Udvarhely, Szombatfalva.*

A Bontaszorosán túl a Küküllő völgye ismét kiszélesedik s mindkét parton jól termő talajjal bir. Innen délre erdős hegyek között egy szűk völgyben fek-

szik a kicsiny Óczfalva, terméketlen köves talajon. Bikafalvával átellenben a Küküllő balpartján fekszik Boldogasszonyfalva, melyet megkülönböztetésül felső Boldogasszonyfalvának neveznek. A Segesvár felől jövő állami kőút itt negyedikszor lépi át a Küküllőt s északi irányban visz a balparton Udvarhely felé. Boldogasszonyfalva mélyen fekszik a folyó partján s a keletről jövő Garánpataka által is érintve, vizáradásoktól sokat szenved. Nő lakói kerti zöldséggel, virággal, tej-, tojás-, csirke- s egyéb aprósággal sok pénzt keresnek be a közel fekvő Udvarhely piacán. A falun felül a fő vonalból egy út ágazik ki keleti irányban, mely a Garánpatak szűk völgyén át a Homoród vidékére viszen. Itt vannak csaknem egymás közelében Árvátfalva, tovább keletre Patakfalva, köves — néhol agyagos — kevésbé termékeny hegyes határokkal.

Boldogasszonyfalvától északra, alig fél mértföld távolságban fekszik Sz.-Udvarhely, a régi székelyek anyavárosa, a rabonbánnak — őseink főtisztjének — hajdan híres lakóhelye. A délről közeledő elől a várost csaknem teljesen elzárja egy Kuharnak nevezett meredek kopasz hegy, melynek belseje csupa gyülegszikla (conglomerat) s mely az alatta elvonuló termékeny földet apró gömbölyű köveivel borítja el.

Udvarhely az egész székelyföldnek csaknem a legnevezetesebb pontja történelmi tekintetben, mert a közelében fekvő Budvára nevű dombon állott a főrabonbán várlaka, ki az összes székelyeknek fővezére és ítélőbirája volt a régi időkben.

A város a Küküllő balpartján terül el s nagy része térhelyen fekszik. Főutcáját, mely egyszersmind vásártér gyanánt is szolgál, szép emeletes házak diszítik. Északnyugoti részén a zárdahelyiség épülete két tornyu templomával, központi piacán a reformátusok gyönyörű nagy temploma s azzal szemben négyszögben épült kétemeletes gymnásiumi épülete, délkeleti magasabb pontján a katolikusok főtemploma s gymnásiumi és plebánia szép épületei festői csoportokat alkotnak. Ugyanis a városnak 4376 lélekre menő lakossága, igen kevés kivétellel, a református és katolikus hitfeleke-

zethez tartozik, jól rendezett teljes gymnásiumokkal, melyek közül a reformátusoké teljes bennlakással és ősidőktől fogva fennálló egyszerű közös étkezéssel, a katolikusoké 36 növendékre kiterjedő teljes ingyen-ellátással van berendezve, szép könyvtárakkal. Udvarhelyen közelebbiről állami főreáliskola is állítottatott fel, minélfogva csak ezen három felsőbb tanintézetben közel 400 ifju nyer oktatást, kik igen kevés kivétellel mind székely fiuk. Van könyvnyomdája, két olvasóegylete, dalárdája, jótékony nőegylete s több művelődési és jótékony társulata, miért Udvarhelyet a vidék művelődési központjának bátran nevezhetjük. Itt van az udvarhelyi szolgabírói járásnak, a kir. törvényszéknek és járásbírósnak is székhelye.

Lakói általában székelyek s ügyes iparosok, legtöbben csizmadiasággal és timársággal foglalkoznak, bor- és gabnakereskedést űznek. Kedd napon eső hetivásárai nagyon népesek. Gabnakereskedése híres. Tüzi- és épületfa-, deszka-, zsendely-, faedénykereskedése, konyhai zöldségpiacza nagyon élénk. Piaczát még a távolabb fekvő szász helységek lakói is fölkeresik jó búzájokkal s deszkát, épületfát visznek el helyette. Évenként négy országos vására van, melyek nagyon látogatottak. Eünélfogva Udvarhely nagyterjedelmű vidék lakóinak szolgál kereskedési tekintetben is forgalmi központ gyanánt. Van posta-, és távirdaállomása, polgári és katonai kórháza, több orvos, két gyógyszertár. Van zálogkölcson-intézete és két takarékpénztára.

Udvarhely csinoságban és vagyonosodásban is folytonos emelkedésben van. Főutczáin egyre épülnek az emeletes házak, csinosan berendezett mulatókertek és csarnokok. Régen sáros térei jól kövezettek, tiszták. Temetőiben csinos sírkövek, a város között egy régi várrom. A város közelében berendezett sósfürdő és jól művelt kertek.

A polgárok szelidült társadalmi életére és vagyonosodására nagy befolyással vannak számos felsőbb tanintézetei, a sokféle közhivatal s állandólag ott települt katonaság tisztí személyzete.

A város községe saját rendezett tanácsa alatt áll. Évi bevétele 25—30,000 forintra megy, közbvayona 100,000 frt.

Udvarhelytől északra, azzal csaknem összeépítve Szombafalva nevü kis helység van, határán Sejke nevü két ásványos forrással, mely újabb időben csinosan beépített fürdőhelylyé alakult. Kissé bűzös, de könnyen szokható egyik forrásának vizét száz meg száz korszokban hordják szegény emberek Udvarhelyre, mert a kevés jó kútvizzel biró város lakossága víz helyett nagyon egészséges itálnak tartja s általánosan használja. Ezen fürdő köszvényes és bőrbetegségekben szenvedőknek igen hasznos, ezért távolvidékiek is látogatják, a városiaknak pedig állandó fürdője, hová társaskocsi-közlekedés szokott állittatni nyaranta.

Udvarhelyről három irányban három fő útvonal indul ki. Egyik, mely a most említett Szombafalván át Parajd felé, tehát északra irányul. Ezen hordják a sót Háromszék-Brassó felé. Másik a Segesvár felől jövő, jó karban tartott állami út folytatása keletre a Hargitán át Csik felé. Ez Csik fakereskedésének vonala le a vasút felé, a Küküllő völgyén. Harmadik ezen főútból Udvarhelyen alul Boldogasszonyfalvánál ágazik ki a Homoród vidéke felé, mely a Rikán át Háromszék és Brassó felé folytatását képezi a parajdi só utjának Udvarhelytől délkeleti irányban. A Küküllő völgye Udvarhelyen fölül lassankint összeszorul s a Hargita fenyves vadonaiban vész el. Az említett állami út egy darabig még ezen völgyön vonul elébb északkeleti, majd keleti irányban.

15. §. *Bethlenfalva, Kadicsfalva, Fenyéd, Küküllő-Keményfalva, Zetelaka, Máréfalva, Homoródi fürdő, Kápolnás-Oláhfalú, Szentegyházás-Oláhfalú.*

Udvarhelytől északkeleti irányban a Küküllő balpartján Bethlenfalva, jobb partján Kadicsfalva egymás közelében fekszenek. A két kis község egyházi tekintetben egy egyházközséget alkot. Ezen falukkal kezdődik a tisztán katholikus székelvek hazája, mert

az egész Hargita környékén lakó nép mind ezen hitfelekezethez tartozik. Bethlenfalvától északra a keletről jövő Fenyédpatakának a Küküllőbe szakadásánál fekszik Fenyéd, melynek lakói nagyobbára az erdők adományából élnek, deszka-, zindely-, tüzi- és épületfával kereskednek s marhatenyésztéssel foglalkoznak, termő földjük kevés levén. Az itt már megkezdődő fenyvesekből a fenyédi asszonyok is jövedelmet húznak. Ugyanis a borókafenyő bogyójából a fenyővizet s a fenyőtobozból a terpentinolajat állítják elő nagymennyiségben s azzal kereskedést űznek. Innen északra a vidék már zordon havasias jelleget ölt s az összeszorult völgyben sziklák közt zuhogó Küküllőre sok fűrészmalom van építve, melyeken tömérdek deszkát állítanak elő azon rengeteg fenyvesekből, melyek között már megszűnik az emberi lakás s a vadon birodalma kezdődik. Itt csak két helység van még, u. m. Küküllő-Keményfalva s ettől északra Zetelaka, mely ősidőktől fogva tekintélyes és népes község volt. Most 3169 lakója van, kik deszka-, zindelykészítéssel, tüzi- és épületfa-kereskedéssel foglalkoznak s ezt oly nagy mértékben űzik, hogy Zetelaka egy nagy gyártelephez hasonló, hol minden udvaron élénk sürgésmozgás s a fa feldolgozásának különböző nemei mutatják, hogy a lakosok fő keresetforrása az erdő. Különösen zindelyt készítenek sokat, az épületfát pedig ugy elkészítik, hogy egészen összerakják, beszarvazzák s a vevő szétszedi s ugy szállítja el. E mellett kötélgyártással, fenyőviz és terpentinolaj készítéssel is sokan foglalkoznak s szorgalmas munkával fenn tudják tartani magukat e vadonban.

Zetelaka régen kiváitságos hely volt, ma mint nagy község saját jegyzővel és előljárósággal bír. Lakói testileg szálas termetűek, lelki tulajdonaikat tekintve értelmesek, becsületesek, csendes természetűek. Zetelakának az udvarhelyi népnevelési egyesület adományából népkönyvtára is van.

Fenyédtől keletre a Hargitáról eredő Fenyédpataka völgyében fekszik Máréfalva, népes és nagy székely falu, melynek köves meredek határán csak nagy

fáradsággal tudnak a lakók kevés gabonát termesztetni, mely mellett tűzifával is kereskednek. Máréfalván tul a Czekend nevű hágóval kezdődik egy gyönyörű és nagykiterjedésű fennsík, melyet közönségesen Láz névvel neveznek. Ezen magas fekvése miatt gabnatermelésre kevésbé alkalmas térföldön roppant kaszálók és legelők terülnek el, közben fenyves kis erdőkkel, melyek által az egész nagy terület egy óriási zöld virágos szőnyeghez hasonló. Ezen térből emelkedik ki keleten a Hargita hármass csucsával, melyek közül a Galusate tőnek nevezett középső csúcs 5573 láb magas.

Ezen fennsíkot egy mély völgy hasítja át, melyet a Hargita oldalán eredő Homoród vize alkotott. Ezen völgyben, gyönyörű fenyvesek közt, mélyen fekszik a Homoródi fürdő, egy kis faluhoz hasonló épületeivel, hol nyári időben vidám élet s az alantabb fekvő faluk asszonyainak s eprésző gyerekeinek apró élelmi szereikkel biztos piacza szokott lenni. A fürdőnek két ivásra és két fürdésre használt gazdag forrása van, melyek vasas tartalmuknál fogva betegségből üdülő elgyengülteknek, vérszegényeknek nagyon látogatott gyűlhelye nyár közepén. Udvarhely népének pedig kedves nyári mulató helye, hol az üde fenyves levegő s a fesztelen vidám élet nem csak a gyógyulni, hanem a kedélyesen mulatni kívánó vendégeket is egyesíteni szokta.

Ugyanezen fennsíkon fekszik Kápolnás- és Szentegyházass-Olahfalva, két egymás közelében hosszan kiterjedő s ősi székelyek által lakott népes falu. Lakói egyszerű, becsületes és munkás emberek, kik deszka-, zindely- s épületfakereskedésből s marhategyézésből élnek, mert bár terjedelmes és szép egyenes határaik vannak, de a magas fekvés miatt a talaj kevésbé termékeny. Csak kevés rozsot, árpát, zabot, pityókát, lent és kendert termesztenek s inkább az erdők adományaira vannak utalva. Vasazatlan nagy kerekű széles szekereiken a deszkát messze lehordják a szászok közé. Rendesen 20—30 szekér megyen együtt s éjjeli szállásra nem a faluba hajtanak be, hanem egy szép patak vagy forrás mellett tanyát ütnek s hazulról mindennel el levén látva, tüzet tesznek, puliszkát főznek s

kevés költekezéssel viszik jó piacra deszkájukat, melynek árán visszafelé gabonát vásárolnak be s megrakodva térnek haza, hetekre elhagyott családjaik körébe.

A két Oláhfalú lakói ősidőktől fogva a legújabb időig különféle kiváltságokkal, szabadalmakkal birtak, melyeket az ország fejedelmei különböző időkben azért adományoztak nekik, hogy gyarapodjanak, erősödjenek s így a Csikkal való közlekedés ezen rengetegben az emberi lakás által biztosságban tartassék s az utazók náluk hajlékot találjanak.

Ezen szabadalmakból az országos képviselő-választási joguk máig is fennál, mert a két falú külön választókerületet képez magában. Ezen kívül a két falú egy nagy községet alkot s mint más nagy községek saját előljárósággal bír, melyet ők tanácsnak s a bírót királybírónak nevezik. Az így egyesült két község népessége 3512 lélek.

16. §. *Tibód, Szt-Király, Oroszhegy, Szt-Tamás, Ülke, Fancsal, Szt-Lélek, Malomfalva, Bogárfalva, Farkaslaka, Kecsed-Kisfalud, Pálfalva.*

Kadicsfalvánál egy két ágból eredő havasi patak szakad a Küküllőbe, melynek völgyében Tibód és Szt-Király fekszenek. Ezen kis falúk lakói fakereskedésből pótolják sovány határuk csekély jövedelmét. Különösen sok tűzifát szállitnak Udvarhelyre. Fennebb a völgytől nyugatra, minden oldalról zordon havasoktól környezve, egy elszigetelt kis fennsíkon fekszik *Oroszhegy*, hazánkban egyik legmagasabban fekvő terjedelmes faluja. Széptermetű, munkás és vendégszerető népe nagyobbára marhatenyésztésből él. Ezek terjedelmes havasi legelőiken tömérdek marhát s aprófajú, de tartós, erős kis lovakat legeltetnek s télire sok jó szénát készitnek. Oroszhegynél elvégződik az emberlakta vidék határa s úgy északon, mint keletre Csik-Gyergyóig több mértföldnyi kiterjedésben rengeteg erdők magas bércei emelkednek ki a Hargita lenyuló ágaiból.

Oroszhegy, melynek népessége 2238 lélek, igazgatási tekintetben a nagyközségek közé tartozik. Szép iskolaépületének állításában nagy érdeme van néhai

Jánosi őrnagynak, ki oroszhegyi volt s ki hajlott, kora daczára a 48-adiki szabadságharczban is tevékeny részt vett.

Egy másik völgyben Szt-Tamás, fennebb Ülke, melynek lakói házi-ipar gyanánt nagyban üzik a fapi-pa-készítést s a cifra rezes bodros fedelű pipák az alsóbb néposztálynál nagy kelendőségre találnak. Ülkétől északkeletre Fancsal, nyugatra Malomfalva és Szt-Lélek a Fehérnyikó felső folyásánál, utóbbi az udvarhely-parajdi főutban. Ezen faluk lakói is nagymértékben üzik a faedénykészítést a mezei gazdaság mellett. Tovább az útban Farkaslaka, keletre Bogárfalva; a fafaragás itt is mellékjövedelme a lakóknak, köves határuk sovány jövedelme mellett. Az uttól és a Szencsed nevű hegyről eredő s itt délre kanyarodó Nyikó völgyétől egy délre nyuló hegykar által elkülönítve fekszik Kecsed-Kisfalud kivételkép református lakókkal, mivel az egész vidéket kelet felől katholikusok, nyugat felől unitáriusok lakják. Kecsedtől északra, a Firtossal csaknem egyenlő magasságban, Szilas nevű hegy mellett fekszik Pálfalva, melynek katholikus lakói fafaragással is foglalkoznak, ez levén általában házi-ipara a Firtos környékén lakó székelypépnek. Fő készítményeik a gazdasági eszközök.

17. §. *Sóvidék. Korond. Atyha, Alsó- és F.-Sófalva, Parajd.*

Farkaslakán túl északra a magas Kalandán át a Korondvize völgyébe jutunk. Itt egyfelől a Firtos, másfelől a Hargitából lenyuló hegykarok ágai között gyönyörű zárt völgyben fekszik a székelypép egyik legnagyobb faluja Korond, melynek unitárius és r. kath. lakói roppant terjedelmű havasi legelőiken, a sovány mezei gazdaság mellett, főkép marhatenyésztésből tartják fenn magukat. A Hargita felé nyuló gyönyörű, ittott kiemelkedő sziklaszálakkal ékített hullámos fennsíkon pásztorkünyhók, a gyönyörű bükkerdők tisztásain legelésző nyájak s pisztrangos havasi patakokon zakatoló fűrészmalmok teszik kedvessé Korond népének ezen állandó nyári lakását. Ezen pásztorélet mellett nagyban üzik a

cserépedény készitést, mely nem annyira minőség, mint mennyiség és olcsóság tekintetében érdemel figyelmet. E mellett taplóból kalapokat, csinos kézi szatyrokat s más tárgyakat készitnek, mely látogatott fürdőjükön nagy kelendőségnek örvend. Lakóinak száma 2906 lélek, kik kormányzási tekintetben egy külön kört képeznek, mert Korond a nagyközségek közé tartozik. Korondnak látogatott vásárai is vannak. Alig félórányi távolságban északra a falutól van a Korondi fürdő különböző ásványos vizeivel, melyek között gyógyitalul használt kellemes borvizét mellbetegesek üde kecsketéjjel szokták inni reggelenként, s a csipős havasi szelek ellen hegyek által védett enyhe levegőjü sétányokon gondtalan vidám élet hozza össze a közeli és távoli vidékről egybegyült fesztelen társaságot. Helyben elég jól berendezett melegfürdője s a közelben erős és hatásos hideg sósfürdője is van. A fürdő beépítése és befásítása folyvást emelkedőben van. A fürdőtől csekély távolságra Rakodó-hegy nevü dombocská van, mely különböző színü kőrétegekből áll s mint egy forráská lassu, de folytonos működésének csodaszerű eredménye, figyelmet érdemel.

Korondtól keletre a gyergyói havasok közelében maig is láthatók egy meredek trachit-sziklahegy csucsán Tartodvárának romjai, mely egyike volt az ősi székelyek által szabad bérceik védelmére épített azon erősségeknek, melyek felgyujtott lárma fáikkal*) menekülésre adtak jelt a völgylakók gyöngébjének, elszánt harcra a fegyverfoghatóknak.

Tovább az északra siető Korondvize völgye kezd kiszélesedni s a keletről lerohanó Kis-Küküllő völgyébe olvad be. Ezen völgytől nyugatra, a Firtostól kiindulva, egy magas bérce nyulik északra, ennek tetőormán fekszik Atyha, hazánk legmagasabban fekvő faluja. Lakói sok cseresznyét termesztenek, fazekasságot, vászon- és gyapjuszövést üznek. Erőtéljes szép népe közt sok ősi szokás tartotta fenn magát napjainkig,

*) Magasra állított ágas fák zsúppal beaggatva, melyeket ellenség közeledtével felgyujtottak a völgyekben lakók figyelmeztetésére. Magam is láttam egy ilyen kezdetleges távirót lángolni Csucsánál 1849-ben.

melyek a régi székelyek harcias életére emlékeztetnek. Ilyen: temetés alkalmával a lövés és a sírnak zászlós kópjával való megjelölése. A falu felett emelkedő F i a s t e t ő oldalában K u p á s n é nevű helyen sok szép sárgaszínű faopál fordul elő.

Korondtól északra a Korondvize két partján, jobbról F e l s ő- balról A l s ó-S ó f a l v a fekszik. Ezen faluk lakói a földmivelés és marhatenyésztés mellett a parajdi gyufagyárban is sokat keresnek be részint kézi munka, részint fuvarozás által. Nevezetesen az ifjabb nemzedék, a leánygyermek a gyufával való sok apró munkák körül állandó foglalkozást találnak. E mellett a nők háziposztó- és vászon-szövésével is foglalkoznak.

Alább a völgy összeszorul s a Korondvize meredek sósziplák közt keskeny nyíláson halad által, hol a Hargitáról lerohanó Kis-Küküllővel egyesül. Itt fekszik a K.-Küküllő jobbpartján P a r a j d, kis városhoz hasonló csinos falu, melyet gazdag sóaknái és gyufagyára tesznek nevezetessé. Kereskedések, gyógyszertár, postaállomás, heti és országos vásárai, olvasó-egylete s a sóbányával és gyufagyárral kapcsolatban levő folytonos szállítás a vidék forgalmi központjává teszik Parajdot, mely a bányatiszti lakók s gyári épületek által szépségben is sokat nyer.

Parajd sóaknáiból 87,766 bécsi mázsa só kerül ki évenként eladásra, e mellett a két Sófalva, Parajd s még két közeli helység 2000 mázsa ingyensót kap. Az államnak közel 400 ezer frt tiszta évi jövedelme van; a bányában pedig 128 munkás dolgozik és talál állandó keresetet.

A gyufagyár, mely a Hargita fenyveseiből veszi anyagát, évenként 200 munkást foglalkoztat, köztük 40—50 gyermeket; a napi bér kor- és munkaképesség szerént 30 krtól 1 frtig terjed. Évi pénzforgalma 120 ezer frt.

Az itt több □ mfdre terjedő sótelepről a vidéket S o v i d é k n e k nevezik, hol a só nemcsak földben található, hanem meredek sziklákat alkotva, sok helyen magasan emelkedik ki a földből, sőt hol mélyebben, hol magasabban a föld alatt messze elágazik Udvarhely s a két Homoród vidéke felé.

C) Homoródi Járás.

18. §. *Bágyivár környéke. Kénos, Gyepes, Remete, Lókod, Telekfalva, Sándorfalva, Ábránfalva, Miklósfalva, Szt.-László, Kányád, Jásfalva, Derzs, Bene, Petek, Ége, Dálya, Bágy.*

A Küküllő és Homoród vize közt terjedelmes hegykar húzódik le a Hargitából, melynek ágai közt sok apró falu van, a kisebb patakok által alkotott völgyekben elszórva. Messze látszó magas csúcsát e hegyvidéknek Bágyivárnak hívják. A küküllő völgyéből a Gáronpatak keskeny völgyén át kelet felé, a vidék vízválasztóján, a Kénositetőn juthatni a Homoród vidékére. Itt egy völgykatlanban fekszik a kis Kénos, erdőhöz hasonló dió- és más gyümölcsfái között. Ezen falu sajátosságos nevének eredetéről történeti följegyzések vannak, melyek szerint a régi székelyek végrehajtó tisztviselője (főharkász) itt lakott s a törvénysértőket kinosan végeztette ki e gödörben, hol település törtévé, ennek neve Kinos vagy Kénos lett. *)

Északra keskeny völgyekben Remete, róm. kath. lakókkal, alább Gyepes, unitárius kis falu. Ezek lakói sovány földművelésök mellett kőfaragással, lépcsők, válluk, hídkövek készítésével is foglalkoznak. Kénostól délre a Homoródra nyiló völgyben egy más kis falu Lókod, ettől nyugatra másik völgyben Telekfalva somerdejével és a falu felett egy meredek gyüleg-sziklafalba vájt barlangjaival érdemel figyelmet, mely üregek ellenséges időben védelmi helyül szolgáltak a hajdankorban. Ettől délre Sándorfalva, Ábránfalva, nyugatra Szent-László, Miklósfalva köves és kopár hegyeiket nagy munkával mivelő kis faluk, valamint Kányád és a kis Jásfalva is. Ezekből nyugatra, egy bércz által elválasztva Derzs, a székelyföld déli határán. Ősrégi temploma kemény várfalakkal s lőréses bástyákkal van körül véve, mely gyakran szolgált védelmi helyül ellenség dulása alkalmával a lakósoknak. Derzstől nem messze van a Ramocsa nevű hegy, mely-

*) Orbán Balázs. Székelyföld. I köt. 100 lap.

ről a rajta nagy mennyiségben termő gyalogborostyánt (daphne cneoron) ramocsavirágnak nevezte a nép.

Derzstől messzebecske délre van Bene az erről nevezett alagút közelében, vasuti állomással. Egészen szász község s csak az újabb megyerendezéskor csatoltatott a megye ezen járásához mint nagyközség. Derzstől egy hegykar által elválasztva egy másik határfaluja a székelyföldnek: Petek, népes község gőzmalommal. Petek és Derzs egy nagyközséggé van egyesítve. Kányádtól kissé keletre Ége, szegény kis helység, tovább a Homoród felé nyíló völgyben a népes Dálya, melynek régi templomában ritka szép festvények vannak.

Sok tekintetben nevezetesebb ezeknél Bágy, a Bágyivár nevű magas kopár hegycsúcs köves déli oldalában. A bágyi székelyek szorgalmas mezei gazdák, gömbölyű kövekkel sűrűn borított szántóföldjeiket nagy fáradsággal mivelik. Sok juhot tartanak erdőtlen kopár határukon, melyeknek gyapját finomabb s tömérdek marhaszört durvább pokróczokká dolgozzák föl, szorgalmas és takarékos asszonyaik. Csergékkel, futószőnyegekkel nagy kereskedést űznek egész a Tiszáig. A rendkívül magasan fekvő s ugy a helységben, mint határán gazdag forrásokkal megáldott kis falu óriás diófaival nyáron át erdőnek látszik, s tiszta levegője s páratlan jóságú vize által egészséges lakóhelyet nyújt. Lakói malom és erdő dolgában rosz útaikon messze kénytelenek eljárni, különben jóllétben vannak és sok jómódu gazda van köztük. A falu lelkésze Veres Ferencz egész vidékre kiható buzgóságot fejt ki a nemes gyümölcs és a fatenyésztés meghonosításában s jeles fajokban gazdag kertjét mintaszerűleg kezeli.

A falu fölötti hegy, a Bágyivár egyike a székelyföld legmagasabb s szebb pontjainak, gyönyörű kilátással a távoli határhegyekig.

Itt egy ősi vár alapfalai még fölismerhetők s ezen várból származottaknak tartják a bágyi Bencze család által őrzött régiségeket, u. m. kulcsokat, nyilvesszőt és egy természetes tatárbicskot.

19. §. *Innenső vagy Nagy-Homoród vidéke. Homoród-Keményfalva, Abásfalva, Homoród-Szt-Márton, Recsenyéd, H.-Szt-Pál, H.-Szt-Péter, Városfalva, Jánosfalva, Darócz.*

A Homoródi fürdőn felül a Hargita oldalából ered a Nagy-Homoród,*) mely a vidékén elterülő faluk lisztelő és fűrészmalmait tartja mozgásban s a szintén Hargitából eredő tulsó vagy Kis-Homoróddal, csaknem párhuzamosan déli irányt követvén, Szász-Homoródnál egyesül. Eléggé termékeny völgyében sok csinos székely falu van, melyeknek szorgalmas lakói általában az unitárius hitfelekezethez tartoznak. A házak ezen vidéken nagyobbára kőből építvék s cseréppel vannak fődve.

A völgyben legfelül van H.-Keményfalva, melynek határán Hóllókő nevű sziklában jókora nagyságu üreg van, mely régen védelmi helyül szolgált. Alább Abásfalva, melynek lakói a juhtenyésztést nagyban űzik. Még alább, hol a völgy már egészen szelidebb alakot ölt, fekszik Homoród-Szt-Márton, legjelentékenyebb faluja a vidéknek, részben református, részben unitárius lakókkal. Szt-Márton fekvése és híres vásárai által forgalmi központja az innenső Homoród völgyének. Nevezetes az unitáriusok régi temploma s ennek kerítése, mely védelmi czélokra volt építve régen, lőrésekkel ellátott belső várkerítése ma is fenn áll. Határán a kőso nagy mennyiségben fordul elő s gazdagsósforrásai vannak. A falutól keletre egy patakban különbözőféle színű közönséges opál található.

Szt-Mártontól délre van a kis Recsenyéd, melynek kertjei tavaszönként gyakran kerülnek víz alá a Homoród kiáradásai miatt. Innen eredt az ismeretes példabeszéd: „megszorult, mint a recsenyédi kutya a buglya tetején.“ Alább Szt-Pál, hol az út elágazik le a völgyön Darócz felé, s át egy hegyen a tulsó Homoród völgye s a Rika felé. Határán roppant mennyiségű só és sóforrás van, és régi sóbányák helyein most ta-

*) Orbán B. Kis-Homoródnak nevezi; a „Generalkarte von Siebenbürgen ausgeführt durch das k. k. milit. geogr. Institut“ czimű térképen Nagy-Homoródnak íratik.

vak, mocsárok vannak. Kastélyromok s régi épületmaradványok teszik nevezetessé. Van népkönyvtára is, melyet az udvarhelyi népnevelési egyesület alapított. Csaknem mellette Szt-Péter, délre ettől Városfalva, itt született az unitáriusok egykori híres püspöke szt-ábrahámi Lombárd Mihály, közelében Jánosfalva, a székelyek utolsó faluja délen. Határán kőbánya van, melynek szemcsés fehéres homokkővéből csinos sírköveket faragnak. Ettől délnyugatra Darócz, szép nagy szász falu, mely a közelebbi megyerendezés alkalmával csatoltatott ezen járáshoz mint nagy község. Lakói jó mezei gazdák, jó búzajokat az udvarhelyi piacra is elviszik, melyet deszkáért és épületfáért is gyakran meglátogatnak. Itt is van a jánosfalvihoz hasonló faragható kő. A gazdaságot — miként a szászok általában — lovakkal folytatják.

20. §. *Tulsó v. Kis-Homoród völgye. Kérulyi fürdő. Lövete, H.-Almás, H.-Karácsonfalva, H.-Oklánd, H.-Újfalva, Zsombor.*

A tulsó Homoród szintén a Hargitáról ered s Szt-egyházás-Oláhfalva közt átfolyva, déli irányban, a másik Homoróddal párhuzamosan halad, míg azzal egyesül. Völgyében legfelül jóminőségű vas található, melyet régebben hosszabb-rövidebb ideig bányásztak is. Oláhfalva alatt Szentkeresztbánya nevű telepen csinos bányászlakok, kohók és öntödék vannak. A bányatelep egy kis faluhoz hasonló, cseh- és németajku bevándorlott lakókkal. De a vastermelés ez idő szerint szünetel. A telep közelében Lobogó nevű ásványos fürdő van, melynek vize egy meleg és egy hideg forrásból eredvén, fürdésre nagyon kellemes. Hüléses és bőrbetegségek ellen használják. Közelében még más gyógyvizek s ivásra kellemes borvízforrások is vannak. Innen gyönyörű fenyvek s meredek szilák közt, pöztóványolókat s malmokat mozgatva, gyors szökdelessel zuhog alá a Homoród, míg környéke havasias zordonságát elveszítvén, szelidebb természetű szántható vidékké terül ki.

Ezen völgytől keletre, egy délre nyuló magas bércz által elválasztva zuhog alá a Vargyas vize, mely

szin'én a Hargita ágaiból ered és sok pisztrang lakja. Itt fenyvekkel koszoruzott gyönyörű trachytszirtek közötti völgyecskeben van a Kérulyi fürdő, néhány épületével, kedves nyaralója a szabad természet vadon-szépségeit s üde fenyves levegőjét fesztelenül élvezni szerető vidéki lakóknak.

A tulsó Homoród völgyében legészakibb fekvésű falu, a több kis községből egyesült Löv é t e 2867 rom. kath. lakóval, kiknek fő életmódja faedény-, zindely-, deszkakészítés, mivel magas fekvésű határuk kevés gabonafélélet terem. Jámbor, munkás népe az ősi székely viseletet mindez időig megtartotta, s terjedelmes havasi legelőin barmaid legeltetve természetes egyszerűségben éldegél századok óta. Szünet nélkül zakatoló fűrész- és ványolómalmával e nagy falu terjedelmes gyártelephez hasonló.

Alább már jóval szelidebb vidéken fekszik H o m o r ó d - A l m á s, nagy község jó iskolával és igen szép iskolaépülettel. Lakói a földmivelés mellett élénk kereskedést űznek mézszszel, mely határukon igen jó minőségben és roppant sziklákban fordul elő. Terjedelmes és szép legelőkkal váltakozó határán huzódik le a Vargyas vize völgye, melyben meredek sziklafalak közé mélyedve s néhol teljesen kövek alá tűnve zuhog a patak, a híres A l m á s i - b a r l a n g bejárata alatt. Ezen nagy-szerű sziklaüreg 15 különálló, de egymásba nyiló barlangból áll, több helyen cseppkőből képződött különös alakokkal díszítve. A Mál nevet viselő hegy, mely alá a barlang benyulik, egészen mészképződvény, sőt a barlangtól nem messze fehér erekkel tarkázott szép vörös márvány is nagy tömegben fordul elő. Az udvarhelyi kollegium udvarán levő Kis Gergely-emlék-oszlop is ezen márványból készült. Ezen barlang régi ellenséges időkben védelmi helyül szolgált az egész vidék lakosságának. Külső környezete toronyalaku sziklaszállal meglepő látványt nyújt.

Almástól délre H.-K a r á c s o n f a l v a, melynek lakói a földmivelés mellett jövedelmes kereskedést folytatnak mézszszel. Itt született D i m é n J ó z s e f hajdani

hires szolgabíró, kit Nagy Diménnek neveztek. Alább Homoród-Oklánd, a Homoródi járás központja, hol postaállomás, orvos és gyógyszertár van. Itt van a kir. járásbiróság székhelye is. Oklánd nemcsak igazgatási, hanem forgalmi tekintetben is központja a vidéknek, mert heti és országos vásárai, kereskedései és azon körülmény, hogy a Brassó és Háromszék felé vivő útban épen a Rika alatt fekszik, az utazóknak állomás helyül, hivatalos és peres ügyekben ott megfordulóknak beszálló helyül szolgál. Lakói az itt már elég háládatos mezei gazdaság mellett mézszel is kereskednek és sok jó gyümölcsöt termesztenek. Oklándtól délre H. - Újfalu, alább Zsombor, melynek lakói lutheránus magyarok, külső viseletök s építkezésök is hasonlít a szomszédos szászokéhoz, de nyelvöket s magyaros szokásaikat megtartották. A falu közelében meredek csúcson fekvő régi vára van, hol a lakósok szemes gabnájokat szokták tartani. Zsombor az újabb megyerendezéskor csatoltatott a megyéhez, mint nagy község. Délről határa a magyarlakta vidéknek, s egyszersmind a megyének is határfaluja.

A Homoród völgyétől délkeletre a Hargitának egy nyujtványa szétágazik s rengeteg erdővel borított hegyvidéket alkot. Ezen hegyek között magaslik a tölgyerdőkkel koszoruzott hires Rika erdeje, melyen Oklándról kiindulva három óra hosszat megy az útas, míg ismét falut ér. A Rikában, Lapiastető magaslaton egy ősrégi terjedelmes várnak romjai láthatók, melyet a nép Kustalyvárának nevez. Történeti regék mondják, hogy Attila hires hunkirály is lakott volna a Rikában, sőt elnevezése is azon őskorból, Attilának Réka nevü nejeről eredne. Sűrű rengetegekben régen zsványok tanyáztak. Azonban részint a mai rendezeteb társadalmi viszonyok folytán, részint az által, hogy az út környéke kigyéritve kaszálókká és legelőkké van átalakítva, ma már ott is biztosan lehet utazni. A Rikában gazdag sóskút és terjedelmes mézsziklák vannak.

21. §. *Rikántúli rész. Vargyas, Felső-Rákos, Füle, Bardocz, Száldobos, Olasztelek, Magyar-Hermány, Bodvaj, Kis-Baczon, Bibarczfalva.*

A Rikától délre, a rajta átfolyó Vargyasvize és Kormoslangos összefolyása által a völgy kiszélesedik s az itt nyugatra kanyarodó Ólt völgyével egyesül. Itt egy téres szép kis vidék képződik, egy része az u. n. Erdővidéknek, mely tehát az Olt partterületéhez tartozik. Ez a megye legtávolibb délkeleti része, mely itt Háromszék megyével érintkezik, s mely ezelőtt Bardocz fiókszék név alatt képezte Udvarhelyszék törvényhatóságának kiegészítő részét. Itt a talaj már jóval termékenyebb, mint a megye többi részeiben s a Hargita lenyuló ágainak roppant terjedelmű barnaszéntelepei itt mindinkább előtérbe lépnek.

Itt a Vargyas vize völgyében fekszik a népes és szép falu, Vargyas, hol a Dániel család ősi udvartelke van. Ezen helység is, miként népesebb székely községeink — a tatárok által feldult kisebb faluk lakóiból népesült hajdan. Itt a lelkes Dániel család hazafias áldozatkészsége által s a derék lelkész és buzgó hallgatóinak közreműködésével igen szép elemi iskola állittatott, egyszersmind alapítvány tétetett egy jóigyekezetű tanulóknak tovább képzésére. Van itt népkönyvtár is, melyet az udvarhelyi népnevelési egylet alapított. Van továbbá önkéntes zenekar 8—12 taggal a földmives osztályból, mely dícséretes intézmény Erdővidék többi községeibe is elterjedt. Vargyas lakói az unitárius hitfelekezethez tartoznak, míg a vidék többi helységeit, F.-Rákos kivételével, általában reformátusok lakják. Vargyas igazgatási tekintetben nagy község.

Vargyastól délre, a Rika déli lejtőjénél F.-Rákos fekszik, mint Oklánd túlfelől, az Udvarhely felé utazóknak állomáshelye. Unitárius lakói a mezei gazdaság mellett nagy kereskedést űznek mészszel és borvizzel, mert a falutól északra igen jó és szállitható borvizök van. Itt is — miként a lövéteieknél — még megvan az egyszerű ősi székely népviselet, melyet az urakról a népre

is átharapózott szerencsétlen divatkórság a székelyföldről csaknem kiszorított. Rákos újabb időben csatoltatott a megyéhez.

Az északról jövő K o r m o s l a n g o s völgyében legfelül fekszik F ü l e, melynek közelében vashámor van, itt a vas többször volt is mivélés alatt. A szükséges épületek most is fenn állanak, de a termelési munka szünetel. A füleiek házi ipara a bordakészítés, melyet messzi vidékre elhordanak. Fülétől délre B a r d o c z fekszik, mely arról nevezetes, hogy B e n k ő J ó z s e f jeles magyar történettudós, ki a világhírű T r á n s i l v á n i á t írta, itt született 1740-ben, a még maig fennálló papilakban. hol atyja reform. lelkész volt. Alább e völgyben S z á l d o b o s, legalul a megye déli határán O l a s z t e l e k, önkéntes népzene-karral. Száldobos határán közlebről jeles ásványos gyógyforrásokat fedeztek fel. A Vargyas és Kormos völgye között egy hegy nyúlik délre, melynek végét V é c z e r n e k nevezik. Itt sok római épületmaradványok vannak s a vidék általában az ott talált régiségekről és számos ásványos forrásról nevezetes, melyek közt a száldobosi az előpataki hires gyógyvizzel hason tartalmu.

A Kormos völgyétől keletre rengeteg tölgyerdők között a B a r ó t h v i z e foly déli irányban, melybe több pisztrangdús havasi patak szakad. A kiszélesedő völgyben több falu van, melyek közt legfelül északon fekszik M a g y a r - H e r m á n y, melynek területén nyolcz borvízforrás fakad fel. Határán a vastermelés hajdani virágzásának nyomai látszanak, sőt az u. n. B o d v a j i v a s h á m o r ma is működik, mely évenként 1000 mázsa vasat állit elő, még pedig kitünő minőségűt; e mellett ércze gazdag tartalmu. Hermány lakói nagy kereskedést űznek cserefaedénnyel és dongafával, melyeknek anyaga óriási tölgyerdőségeikben csaknem kimerithetlen.

Említést érdemel még e vidéken az u. n. I s t e n k a s a. Ez egy rengeteg erdőkkel koszoruzott gyönyörű hegykebel, mely a Bodvaj fölött emelkedő L e s h e g y nevű magas csúcstól nyugatra egészen elrejtve fekszik. Neve onnan eredt, hogy a régi török, tatár és labancz dúlások alkalmával ott rejtette el magát s talált mene-

déket a vidék üldözött népe. Itt igen kellemes izü borvizforrások s festői tájékok vannak.

A megye legdélekeletibb határán Kis-Baczon és Bibarczfalva fekszenek. Bibarczfalva számos gyógyforrásairól nevezetes, melyek a falu között fakadnak fel s fürdésre és italtra egyaránt használtatnak. Lakóinak házi ipara a gyékénynád feldolgozása, melyből szotyrokot és fazék-hordozó u. n. kantárokat készítenek, melyeknek gyakorlati hasznát a mezőtjáró munkás nép nagyon ismeri s ezért azok egy háztól sem hiányzanak. Bibarczfalván is van önkéntes zenekar 12 taggal.

22. §. *Megye. Törvényhatóság bizottsága. Közigazgatási bizottság.*

Mint a fennebbiekből látható, a kisebb-nagyobb községek kormányzási tekintetben körjegyzői körökké vannak csoportosítva. Ezen körök viszont felsőbb csoportokká vannak egyesítve szolgabirói járás elnevezéssel. Egy járáshoz tartozó körök egy szolgabíró felügyelete alá vannak rendelve, ki a maga járásában minden község előljáróságát ellenőrzi, a lakosok személy-és vagyonbiztonságának fenntartása felett őrködik. Így mindenik járás a maga területével egy kis egésznek képez. De a külön járások kormányzatának összhangzónak, egyöntetűnek kell lenni. Van tehát egy felsőbb hatóság, mely a járások csoportja fölött áll s azok összhangzó kormányzata fölött őrködik. Ez az alispáni hivatal. A szolgabirói járások is tehát együtt egy felsőbb csoportot képeznek, mely magában ismét egy teljes egésznek alkot. Ez a megye, v. törvényhatóság. Az alispán e szerint a megye legfelső tisztviselője, ki a megyéhez tartozó járások összes községeinek egybehangzó igazgatása felett őrködik s a szolgabírók fölött áll.

A megye lakói maguk választják tisztviselőiket s maguk alkotják azon szabályrendeleteket, melyek szerint a megye belügyeit ezen tisztviselőknek intézniük kell. Ez a megyei önkormányzat. Ámde az ország sok megyéből áll, melyek kormányzásának ismét összhangzatosnak kell lenni. E szerint a megye a maga önkormányzatát csak a többi megyékkal összhangzásban

gyakorolhatja. Van tehát minden megye élén egy olyan egyén, ki a fölött őrökdi, hogy a megye kormányzása az összes megyékre kiterjedő országos törvényekkel meg-egyezőleg intéztessék. Ez a főispán, kit nem a megye lakói választanak, hanem a király nevez ki.

Egyik megye több, másik kevesebb járásra van felosztva. Udvarhelymegye — mint már láttuk — három szolgabírói járásból áll, u. m. 1. Kereszturi járás 51 községgel, központja Székely-Keresztur. 2. Udvarhelyi járás 44 községgel, melyek közt Udvarhely rendezett tanácsa alatt áll. Központja Székely-Udvarhely. 3. Homoródi járás 40 községgel. Központja H.-Oklánd. A választókerületeket is a szolgabírói járasok teszik, minélfogva a megye 3 képviselőt küld az országgyűlésre, ezen kívül Udvarhely városa és a két Oláhfalú is egyet-egyet. Így a megye területéről öt képviselő foglal helyet az országos törvényhozó testületben.

A megye belügyeinek intézésében nem vehet minden lakos személy szerént részt, hanem ezen jogát bizottság által gyakorolja. A megyei vagyis törvényhatósági bizottság tagjainak száma, a megye népességéhez képest 120-tól 600-ig terjedhet és felerészben a megye területén legtöbb állami adót fizető polgárokból, az u. n. virilistákból, felerészben pedig az országos képviselőválasztásra jogosított polgárok választottjaiból áll. A bizottság gyűlésekben határoz a megye belügyeiben, mely gyűléseket a főispán hiv egybe s azokon ő elnököl. Azon helységet, hol a bizottság gyűléseit tartja, a megye székhelyének, vagy közigazgatási központjának nevezik. Udvarhelymegyében Udvarhely városa a megye székhelye. A megyének azon tisztviselői, kik a központban tartoznak lakni, központi tisztviselőknak neveztetnek. Ilyenek: az alispán, a jegyző, tisztügyész, árvaszéki elnök és ülnök, pénztárnok, főorvos, főmérnök, levéltárnok, főszámvevő, közgyám, állatorvos; míg a szolgabírák, járási orvosok, járási mérnökök, járási számvevők és gyámok kultisztviselőknak mondatnak.

A megyei bizottság évenként rendszeren kétszer tart gyűlést, ugyanazért minden törvényhatóságnak egy állandó válaszmánya van, mely a központi tisztviselőkből és a közgyűlés választottaiból áll. Ez folytonosan felügyel a megyei közügyekre, elintézi a sürgősöket s előkészíti a közgyűlés elé viendő tárgyakat, melyek felett annak határoznia kell.

Van továbbá minden megyében u. n. közigazgatási bizottság, mely a főispán elnöklete alatt az alispánból, főjegyzőből, tiszti ügyészből, árvaszéki elnökből, főorvosból, a kir. adófelügyelőből, kir. tanfelügyelőből, kir. ügyészből, a posta- és távirdai kerületi igazgatókból és 10, a közgyűlésen titkos szavazással választott tagból áll. Ezen bizottság havonként tartja gyűléseit a központban. Feladata ügyelni arra, hogy a közigazgatás öszhangzatosan történjék s a közigazgatás különböző ágainak vezetői egymást támogassák, az itt-ott fölmerülő akadályok kölcsönös közreműködéssel elháríttassanak.

Függelék.

Udvarhelymegye általában.

Ezen megye ősidőktől fogva központja volt a székelynépnek. Udvarhely volt az anya város, hol a régi székelylek főkapitánya legtöbbször lakott s hol a nemzeti gyűlések tartattak. Az utóbbi megyerendezés előtt Udvarhelyszék nevet viselt s állott Udvarhely anyaszékből, Keresztur- és Bardoczfiókszékekből, csekély különbséggel mostani határai között.

1. **Fekvése:** Udvarhelymegye fekszik a magyar királyság keleti részében, a királyhágóntúli vagy erdélyi kerület keleti határhegyeinek Hargita nevű kiágazásától nyugatra, az északi szélesség $46^{\circ} 3'$ -től a $46^{\circ} 39'$ -ig és a keleti hosszúság $42^{\circ} 22'$ -től a $43^{\circ} 25'$ -ig.

2. **Határai:** északról Marostorda-megye és Csikmegyének Gyergyó nevű része, keletről Csikmegye, délről Háromszék és Nagyküüllő-megyék, nyugatról Nagy- és Kis-Küüllő-megyék és Marostorda-megye déli része.

3. Kiterjedése: 3417.68 □ kilométer. (m. e. 51 □ mfld).

4. Népe ssége: 105,708 lélek, kik nemzetiség szerént ekép osztályozhatók: magyar = 97,868, román = 5122, német (szász): = 2189, zsidó: = 335. (Ezen számok az utóbbi népszámlálás eredményéhez képest igazítandók).

5. Hegyei: Főhegysége a Hargita, mely a Keleti Kárpátokkal Osztoros és Magasbükk nevű bérceknél fogva függ össze s a megye keleti határán északra és délre hosszan kinyulva, nyugatra kiszökellő karjai által a megyét egy minden részeiben hegyes-völgyes vidékké alkotja. Ezen hegykaroknak legmagasabb kiemelkedései: a Hargitának Galusatótő nevű középcsúcsa, mely 1797 méter magas. Magas kiemelkedések továbbá a Bággyivár, Firtos, Omlás, Dióshegy, Reztető.

6. Vizei: a N.-Küküllő, mely a Hargitának Küküllőtőmező nevű gerinczéből ered s előbb dél-nyugati, majd nyugati folyással — a Fehér-Nyikó és Gagyvize nevű kisebb mellékfolyókat is jobbpartján fölveve, Héjasfalvánál hagyja el a megye területét, azt csaknem egyenlő két (é.-nyugati és d.-keleti) részre osztván. Továbbá a Kis-Küküllő, a fennebbivel egy hegyből ered s délnyugati folyással a megye északi határán vonul el, a Korondvizét és Etédpatakát is délről fölvevén. Kisebb folyók a Nagy- és Kis-Homoród s a Vargyasvize; mindhárom a megye keleti részében a Hargitából ered s csaknem párhuzamos folyással halad délre.

7. Talaj és termékenység: A keleti rész Zetelakától Máréfalván és Olábfalun át H.-Almásig trachyt altalaj vékony termőréteggel, itt-ott agyagos, kavicsos, homokos. Abásfalva és Almás felé meszes talaj. Hasonló ehhez a megye északi része Oroszhegytől Pálfalván és Korondon át Parajdig. Itt és általában a N.-Küküllő felső völgyében le Bögözsig kavicsos agyag, mely Korond, Parajd, H.-Szt-Márton és Szt-Pál vidékén kősórétegen nyugszik s kevésbé termékeny.

Az agyagtalaj tulnyomó a két Homoród és a Nagy-Küküllő közti hegycsoportban Kénostól Muzsnaig s H.-Oklántól Agyagfalváig, valamint a Nyikó és Gagyvize vidékén is.

Televény és homokos agyagtalaj a N.-Küküllő alsó területén s a kisebb folyók szűk völgyeiben. Ez a megye jobb termő földje.

Az altalaj általában fölváltva szikla, kavics, conglomerát, sárga agyag, kék agyagpala.

A megye $\frac{2}{5}$ -je, az északi és északkeleti részen általában kevésbé termékeny.

Kataszteri holdakban a talaj termékenysége ekép jelölhető: Szántó := 111710, rét és kert = 96007, szőlő = 497, csupán kaszáló = 78774, legelő = 57158, erdő = 190294, terméketlen 15305, összesen = 470,970 kat. hold. Ugarul marad évenként 50,000 hold, mely tehát semmit sem jövedelmez, legfennebb legelőnek használtatik.

A lakosok őszgabonából rozstot természetnek legnagyobb mennyiségben, azután elegendő bűzát (kétszeres) s legkevesebbet tiszta bűzát. Tavaszgabonából törökbúza (tengeri) a főtermesztmény, mely a nép rendszer tápláléka kenyér helyett, — továbbá zab, kevesebb burgonya. —

8. *Egyéb terményei a természet három országából:*

Az állatországból az igás házi állatok közt legtöbbet szarvasmarhát tartanak a lakók, mivel ez a hegyes vidék mivelésénél a nép szükségeinek leginkább megfelel. E mellett tagos és szép nagyszarvu teheneik és ökreik a vásárokon keresettek. A fehérmarkák száma a megye területén 45,402, bival 2333 darab, melyeket némely vidéken igázásra is használnak. Ló van 11,200 drb, legtöbb a Küküllő és két Homoród vidékén és a Rikán túli részen. Juh van 82,964, sertés 29,338, kecske 18,304 drb.

Vadállatai a medve, farkas, róka, borz, őz, nyúl, ritkábban vaddisznó; a szárnyasok közül süketfajd, magyarófajd, galamb, fogoly, fűrj, fenyőrigó, vadrucza; a halak közül pisztrang, csuka, menyhal, harcsa.

A növényországból a már említett gabnafajok, haricska, kender, len. Mindenféle gyümölcs, különösen sok szilva, mely újabb időben kiviteli cikké kezd válni, továbbá meggy, cseresznye, dió. A megyének csak északkeleti része nem alkalmas a nemesebb gyümölcs termelésére máshol jól tenyészik az; különösen a megye nyugati része volna alkalmas erre, mely a batulalmának igazi hazája. Kár, hogy a gyümölcs-nemesítés lassan halad előre.

Az erdei fák közül a Hargita vidékén sok feyő, egyebütt bükk- és tölgyerdők. A megye területének szinte fele erdő, de némely vidéken a számítás nélküli használat következtében le van tarolva, a nélkül, hogy rendszeres erdőnevelésről eddig gondoskodva lett volna.

Az ásványországból gazdag a megye konyhasóban, mely a megye keleti részében szilárd s több helyen folyós állapotban nagy mennyiségben fordul elő. Van tömérdek mész, melynek keményebb faja mint szép veres márvány faragásra is alkalmas. H.-Almás környékén nagyobb tömegben fordul elő. Van tömérdek trachyt, melyet utak, hidak építésénél használnak. Gyepes, Remete, Énlaka vidékén a kőfaragás már meghonosult népipar. Jánosfalva és Daróc közeliében faragásra alkalmas, fehéres színű szemcsés homokkő nagy sziklákban fordul elő, melyből szép sírköveket készítenek. Van sok jóminőségű vas, de csekély mértékben mivelik.

Ásványos gyógyvizek a megye keleti és délkeleti részében nagy mennyiségben fordulnak elő. Ezek közt a korondi, homdródi, szt-keresztbányai, szombatfalvi, kérulyi, száldobosi, bibarszfalvi kisebb-nagyobb mértékben fürdőhelyekké vannak berendezve, a rákosit pedig borral való fogyasztásra hordják más vidékekre, mint a mely kellemes izü és szállitható.

9. Lakók és azok életmódja, foglalkozása, pénzügye.

Udvarhelymegyét egészben véve székelyek lakják, csak a nyugati és déli széleken van egy-két román és szász helység.

Testi minőségre ezen megye lakói szálasabb természetűek, mint a többi székely nép, különösen a Nyikó völgyének és Etédnek igen szép népe van.

Szellemi tulajdonait tekintve a nép — miként a székely általában — nyíltszívű, vendégszerető és becsületes, természetesen esze feltűnő.

A nép főfoglalkozása a mezői gazdaság s ezzel egybekötött marhatenyés. A föld hegyes, itt-ott köves, agyagos és palás természeténél fogva nem mondható általában termékenynek, ezért a marha- és juhtenyésztés mindenütt (a Hargita környékén e mellett tüzi- és épületfa-kereskedés, faedény- és zsindegykészítés) jelentékeny ágát képezik a nép kenyérkeresetének. A kézmű- és gyáripar aránylag kevés embert foglalkoztat, az összes lakosságnak alig 2—3 százalékát. A megye egyetlen gyára a parajdi gyufagyár, mely naponta átlag 200 munkásnak nyújt foglalkozást. Az itt-ott mutatkozó háziipar még eddig keveset jövedelmez.

Ezek szerint látható, hogy a lakosság nagyon utalva van arra, hogy a föld adományait különféle módon pótolja. E miatt a férfiak eljárnak más vidékekre csépelni, kőműves és egyéb munkákra, mészkereskedésre, szekerességre. Az asszonyok sokat keresnek be szövés által, a városok és fürdők szomszédságában csirke-, tojás-, tej-, zöldségárulással.

A vasútnak, mely a megye délnyugati részét alig érinti, csaknem teljes hiánya, nem kedvez ugyan a megye területén mutatkozó csekély iparosmozgalomnak; de a székelynépnek őseitől örökölt munkaszeretete a nem mindenütt háládatos talajon is megmenti e megye lakóit attól, hogy a három földolobban, u. m. élelem-, ruházat- és hajlékban lényeges szükségét szenvedjenek.

Van még két fontos közgazdasági tényező a megye területén, melyek a nép anyagi gyarapodására jelentékeny befolyást gyakorolhatnak idővel. Egyik a kereszturi népbank, mely 10 krajczáros heti betétekből 25—30,000 forint tőkét gyűjt évenként s 6% kamatot fizet a betevőknek. E mellett olcsó kölcsönrel támogatja a takarékos és előretörékvő lakosokat. Másik a székelyegyleti takarékpénztár Udvar-

helyen, mely 20,933 frt tőkével bír s a részvények után 14% osztalékot fizet. A jelen évben alapított az „Udvarhelymegyei takarékpénztár“ 30,000 frt alaptőkével.

A megye összes állami adója 243,000 frt körül áll.

A megyei közigazgatás évi költségei közel 28,000 frtra tehetők.

A megye közbirya 13,656 frt, rendes évi jövedelme 1770 frt.

10. Vallási és mivelődési viszonyok.

Udvarhelymegye lakói hitfelekezeti tekintetben úgy vannak megoszolva, hogy legnagyobb számmal a helvét hitvallásúak vagyis evangelico-reformátusok, azután a római katolikusok, továbbá az unitáriusok, csaknem egyenlő számban a kétféle görög-hitűek, ágostai evangelikusok vagyis lutheránusok s kevés számmal izraeliták vagyis zsidók következnek.

Földrajzi fekvés szerint a r. katolikusok a Hargita környékén vannak tömegesebben elhelyezkedve; a reformátusok a N.-Küküllő völgyében, a Bágyivár környékén s a megye rikántúli részében laknak tömegesebben; az unitáriusok a megye nyugati felében, a Nyikó és Gagyvize hegyes vidékein és a két Homoród vidékén; az ágostaiak és görög-hitűek a megye nyugati és déli szélein. Ezen sokféle hitfelekezet mellett, melyek egymás közelében, gyakran egy községben többen, vannak elhelyezve, a türelmetlenségnek nyomai még sem mutatkoznak, sőt Fiafalván arra is példa van, hogy két hitfelekezet közös templomba jár, t. i. a református és unitárius lakosságú községnek egyetlen temploma van, melyet a felekezetek ősidóktól fogva fölváltva használnak. Unitáriusok e megye lakói között — ezen felekezet egész népességéhez viszonyítva — oly nagy számmal vannak, hogy a m. királyságban lakó összes unitáriusoknak csaknem a felét teszik ki az ezen megyében lakók.

Az egyes hitfelekezetek népességi aránya számokban kifejezve, az alábbi táblázatot tünteti fel:

A hitfelekezetek	teljes számokban	%-ban
Helvét-hitvallásuak	36,606	36·92
Római katolikusok	34,753	35·38
Unitáriusok	24,070	23·19
Görög-egyesült } (gör. kathol.)	6491	1·98
Görög-nemegyesült } (gör. keleti.)		1·90
Ágostai evangélikus	3525	0·21
Izraelita (zsidó)	335	0·35*)

Udvarhely megye területén öt felsőbb tanintézet van, u. m. a helv. hitűek és rom. katolikusok teljes gimnáziumai és az állami főreáliskola Sz.-Udvarhelyen, melyekben együtt középszámítás szerint évről-évre 437 ifju nyer oktatást. Továbbá az állami tanítóképezde Sz.-Kereszturon, melynek népessége a 100-at meghaladja. Fenntartási költségei az állam pénztárából fedeztetnek évenként 15—16,000 frttal. Itt az iparágakból műfaragászat és műkosárfonás taníttatik. Ugyancsak Sz.-Kereszturon van az unitáriusoknak egy öt osztályu gymnásiuma, átlag 132-re menő népességgel.

Elemi népiskola a megyében van 154. Ezek közt községi, melyek többnyire az állam által is kisebb-nagyobb mértékben segélyeztetnek, van 25, a többi az említett hitfelekezetek költségén tartatik fenn. Néptanító van 188, tanítónő 7. Az összes tankötelesek számának 80%-a tényleg feljár iskolába. A lakosok 26½%-a olvasni és írni tud.

Az udvarhelyi népnevelési egylet évről-évre minden irányban támogatja, segíti a népnevelés ügyét a megye területén. Áldásos működése kiterjed a szegényebb sorsu gyermekeknek könyvekkel, csekélyebb jövedelmű tanítóknak pénzbeli segélylyel, községi könyvtáraknak könyvekkel való gyámolítására. Így alapította ezen jótékony egylet a vargyasi, m.-zsákodi, f.-boldog-

*) Ezen számok nem egészen összevágók egymás közt, valamint a 105,708-at sem pontosan adják vissza, mi a kútforrások különbözéséből ered.

asszonyfalvi, újszékelyi, zetelaki, énlaki, kecsedi, szt-erzsébeti, vágási, bethlenfalvi, h.-szt-páli és sz.-kereszturi 12 községi könyvtárt is eddig elé.

Népkönyvtárak vannak továbbá Parajdon, A.-Siménfalván, Etéden, Gagyban, Kis- és N.-Galambfalván és Szt-Ábrahámon, hol kisebb-nagyobb körű olvasóegyletek is állanak fenn. Nagyobb körű és rendezettebb olvasóegylet (casino) van Kereszturon kettő, Udvarhelyen is kettő. Utóbbi helyen dalegylet és műkedvelő szintársulat is áll fenn.

Jótékonynőegylet is van a megyében kettő, u. m. Sz.-Udvarhelyen egy, melynek alaptőkéje 2084 frt és Sz.-Kereszturon is egy, mely három év alatt 500 frt segélyt osztott ki szegények közt, többnyire szegény iskolás gyermekeknek ruházatban.

Ezen közmívelődési tényezők nagyrészben az újabb idők szülöttei, de mindenesetre örvendetes előjelei e megye egykori fölvirágzásának.

11. A községek betürendes névsora járásoként.

I. Kereszturi járás.

1. M.-Andrásfalva.	19. O.-Hidegkút.
2. O.-Andrásfalva.	20. Kadács.
3. Benczéd.	21. Keresztur-város és Timafalva, n. közs.
4. Betfalva.	22. Kereszturfalva.
5. A.-Boldogasszonyfalva.	23. Kobát-Demeterfalva.
6. Bordos.	24. Kőrispatak.
7. Bözöd.	25. Küsmőd.
8. Bözöd-Újfalu.	26. Kis-Galambfalva.
9. Csehétfalva.	27. Kis-Kede.
10. Csekefalva.	28. Kis-Solymos.
11. Csöb.	29. Martonos.
12. Erked, nagy község.	30. Medesér.
13. Etéd.	31. Nagy-Galambfalva.
14. Énlaka.	32. Nagy-Kede.
15. M.-Felek.	33. Nagy-Solymos.
16. Fiafalva.	34. Rava.
17. Gagy.	35. Rugonfalva.
18. M.-Hidegkút.	

36. A.-Siménfalva.	44. Szt-Mihály.
37. Siklód.	45. Szt-Miklós.
38. Szederjes.	46. Tarcsafalva.
39. Szolokma.	47. Tordátfalva.
40. Székely-Szállás.	48. Új-Székely.
41. Szt-Ábrahám.	49. F.-Váralja.
42. Szt-Demeter.	50. Véczke.
43. Szt-Erzsébet.	51. M.-Zsákod.

II. Udvarhelyi járás.

1. Agyagfalva.	23. Malomfalva.
2. Atyha.	24. Mátisfalva.
3. Árvátfalva.	25. Máréfalva.
4. Betlenfalva.	26. Óczfalva.
5. Béta.	27. Oláhfalv, n. közs.
6. Bikafalva.	28. Oroszhegy, n. közs.
7. Bogárfalva.	29. Parajd.
8. F.-Boldogasszonyfalva.	30. Patakfalva.
9. Bögöz.	31. Pálfalva.
10. Décsfalva.	32. A.-Sófalva.
11. Dobó.	33. F.-Sófalva.
12. Fancsal.	34. Sükő.
13. Farczád.	35. Szt-Király.
14. Farkaslaka.	36. Szt-Lélek.
15. Fenyéd.	37. Szt-Tamás.
16. Hodgya.	38. Szombatfalva.
17. Kadicsfalva.	39. Tibód.
18. Kecsed-Kisfalud.	40. Udvarhely, rend. tan. v.
19. K.-Keményfalva.	41. Ülke.
20. Korond, n. közs.	42. Vágás.
21. Lengyelfalva.	43. Zetelaka, n. közs.
22. Magyarós.	

III. Homoródi járás.

1. Abásfalva.	7. Bene, n. közs.
2. Ábránfalva.	8. Bibarczfalva.
3. H.-Almás, n. közs.	9. Darócz, n. közs.
4. K.-Bacson.	10. Dálya.
5. Bardocz.	11. Derzs és Petek, n. k.
6. Bágy.	12. Ége.

13. Füle.	28. F.-Rákos.
14. Gyepes.	29. Recsenyéd.
15. M.-Hermány.	30. Remete.
16. Jánosfalva.	31. Sándorfalva.
17. Jásfalva.	32. Száldobos.
18. Kányád.	33. Szt-László.
19. Karácsonfalva.	34. Szt-Márton.
20. H.-Keményfalva.	35. Szt-Pál.
21. Kénos.	36. Szt-Péter.
22. Lókod.	37. Telekfalva.
23. Lövéte, n. közs.	38. H.-Újfalv.
24. Miklósfalva.	39. Vargyas, n. közs.
25. Muzsna.	40. Városfalva.
26. Oklánd.	41. Zombor, n. közs.
27. Olasztelek.	

Tanítótársaimhoz.

Mielőtt tollamat letenném, ki kell jelentenem tisztelt pályatársaim előtt, miszerint ezen kis munka második részében a polgári körök szerint való tárgyalást bírálóim határozott kívánságára választottam. Innen van, hogy a kereszteri járás szorosán körjegyzői keretek szerint dolgoztatván fel, néhol igen apró leczkékre hullott szét. Azonban ez talán nem lesz hátrányára a tanítói eljárásnak. Igyekeztem e kereteket kidomborítani.

Mi ezen második részhez megkívántató szemléltetési eszközt illeti, ennek hiányán segített már az idő. Megjelentek Magyarország megyéi külön-külön is, Rautman kiadásában; de ezeket nagyobbra kell másolni, hogy fali használatra alkalmasok legyenek.

Jó lesz tanítás közben krétával a táblára rajzolni s a gyermekekkel is rajzoltatni az egyes leczkék területét, (keletkeztetve jobban benyomódnak az egyes helyképek) s csak azután venni elő a kész térképet.

Mit az első részben a tanítói eljárásra nézve megírtam, abban nagyobbára saját tapasztalatomból indultam ki. Kedvező körülmények között tehát mindaz ki is vehető a leírt mód szerint, ha az őszi és tavaszi hónapokban hetenként legalább két félórás leckét szentelhet ezen tantárgynak a tanító, s a kirándulások kedvéért saját szabad idejéből is elszakít valamicskét.

Ez azonban gazdagon lesz megfizetve a gyönyörűség és azon nevezetes előny által, miszerint gyakrabban nyílik alkalma tanítványait gyökeresen megismerni, mire a tanterem zárt falai nem egészen alkalmasok.

A szabad természet kebelén szabadon nyilatkozik a gyermeki kedély. Ott minden gyermek olyannak látszik, milyen a valóságban is.

Eredeti új módszer feltalálásán fejemet nem törtem. Leírtam a dolgot azon módon, azon nyelvezettel, melyet kis gyermekekkel tényleg is foglalkozó paedagogusok utasítása nyomán magam is sikeresnek találtam.

Kútforrásokul Kozma Ferencz és Orbán Balázs „Székelyföld“ című nagybecsű műveiket, az alispáni jelentést s ahol lehetett, a közvetlen szemléletet használtam: de mindenhová még egy megyében sem lehet eljutni, nagy szükség van tehát a rajzolásra. Ez a rajzolás azonban nem valami művészi munka. Itt csak körvonalozásra van szükség tájékoztatás végett, mihez semmi rajzmesteri ügyesség nem kívántatik.

A mely iskolánál földrajz csak a régi mód szerint tanítatik, ott első évben azt is elég sikernek látnám a III-ik osztályban, ha csupán a helység és határa dolgoztatnék is fel a leírt módon, a mi pedig itt a II-ik osztály tananyagául van kijelölve. Minden évben többre fogunk mehetni, s nem is vesszük észre, mimódon tetünk szert kellő otthonosságra az eljárásban.

Fődolog, hogy a tanító szeresse tanítványainak környezetét; különben kirándulásai nem fognak sikerülni. Katonás szigor előlné a gyermekek szívében azon belső gyönyört, melyet kirándulások alkalmával a ter-

mészetnek helyesen vezetett szemlélése nyújt; míg a
érett vidámság belsőbből jövő élenk érdeklődés f
kelti a gyermekek érdeklődését is környezetök irá
mely csak imént közönyös vala előttök. Így lesznek
szemlélet képei tartósak, mert kedvesek.

